Nagyvárad

Nagy Margit

Jaj, hova visznek?

Nagyvárad, 2009.

TARTALOM

1. BEMUTATKOZÁS HELYETT
2. TUDTAM, HOGY MÁR FÉLNEM KELL
3. A SZEKU
4. A FOGHÁZ
5. A SZEBENI BÖRTÖN
6. ÚJ TÁRSAK KÖZÖTT
7. CÉDULA A HALOTT KEZÉBEN
8. KOZMA NÉNI SZABADULÁSA
9. ALKALMAZKODÁS
10. DOINA
11. SÉTÁRA
12. KIVÉGZÉSEK
13. BESZÉLGETÉS A HOLDSUGÁRRAL ÉS A NAPFÉNNYEL
14. ŐSZI JELEK
15. ÉDESAPÁM
16. TÁRGYALÁS
17. KINYÍLT A KAPU
18. ITTHON VAGYOK
19. ÉDESANYÁM INTÉZKEDIK
20. VISSZA AZ ISKOLÁBA
21. VÉGZŐS DIÁK
22. AZ UTOLSÓ VAKÁCIÓ
23. A KINEVEZÉS
24. AZ ÚJ TANÍTÓNÉNI
25. AZ ISKOLA
26. A PÁRTAKTIVISTA
27. ÉDESAPÁM MEGBETEGEDETT
28. KOVÁCS SÁNDORT MEGTALÁLTÁK
29. AZ ELFOGADHATATLAN

Ajánlom ezt az írást gyermekeimnek, rokonaimnak és Oroszhegy nagyközség összes lakóinak, kicsiknek és felnőtteknek.

Voltak sorstársak, emberek, falusi kaszások, szénahordók, kapások, arató-cséplő emberek, akik már-már eltűnőben vannak a feledés homályában. Én még élek, emlékezek és tudatok róluk is az én életemen keresztül.

1. Bemutatkozás helyett

Nem tudom, hogy a lélekölő rabság, a megalázottság, kiszolgáltatottság az ifjúság vagy az edzettebb felnőttek énjét gyilkolja-e kegyetlenebbül?

Nem tudhattam én még 18 évesen, hogy mit jelent rabnak lenni, pedig sokszor hallottam otthon, hogy az egészséget a beteg, a szabadságot pedig a rab tudja értékelni.

Valahogy mégis egy versfoszlány zeng el a fülemben, a lelkem húrjainak legeslegmélyebb rétegéből:

„Ne örvendj a madár dalának,
Kalitkába zárva, mely száll feléd”.

Őszülő hajjal idézem fel a hajdani nehéz időket, hogy az emberek s főleg majdani dédunokáim is képzeljék el azt, hogy mit jelent, amikor a neved számmá törpül. Ennek megérzése kínzott hónapokig, pedig ettől még a rossz sors is megóvott.

Szülőfalum, Oroszhegy ott van, ahol a lankás dombok a meredek sziklákkal találkoznak, ahova folyót nem juttatott a vizeket irányító felsőbbség, ahol a rigó volt, mely először megszólalt úgy április dereka körül, s ahova eljutott a fenyvesek illata, de a termőréteg oly keskeny, hogy minduntalan sziklába akadt az eke s kifordult a barázdából.

Dolgos, szorgalmas, tehetséges, de kissé zárkózott természetű diák voltam a székelyudvarhelyi tanítóképzőben. Belső félelmet éreztem, minden látható ok nélkül, mintha előre sejtettem volna a bekövetkezendő eseményeket.

Félelmem tárgyát figyelő szemmel kerestem. Sokáig nem találtam, mert saját magamat bátorítottam és gyakran vakmerőséget bizonyító cselekedeteim az ellenkezőjét igazolták. A Hargita alján születtem, ahol az ember ugyanazon időben kemény, mint a szikla s puha, mint a sziklán növő moha.

- Gyere, induljunk, a környéken egy medve garázdálkodik - szólt egyik tavaszvégi reggelen nagyapám. Én tétovázás nélkül indultam, hogy lássam, én segíthetek-e?

Édesapám akkor is felvitt a Hargita alacsonyabb fekvésű hegyeire, amikor csaknem biztos volt, hogy ordasokkal találkozunk. A térdig érő hóban, a könnyfakasztó hidegben megállt a száncsoport. A lovak dobbantása, horkolása, megtorpanása farkascsorda közeledtét jelezte.

- Vegyétek a baltákat, vasvillákat - hangzott az utánunk jövő szánok felől.

- Meggyújtani a kátrányba mártott karókat! - kiáltott vissza édesapám.

- Ne menj közel, húzódj a lovak felé! - szólt rám még sietve.

Én mégis közeledni igyekeztem.

Megszabadultunk, mert az a néhány farkas, amely megmaradt, felfalta a vérbefagyott többieket. Én pedig nem rettentem meg, csak megjegyeztem örökre, hogy „a farkas a farkasnak farkasa”.

Nem zavart a hóvihar, a villámlás, a jégeső, tűrtem a betegségeket, ügyes kézzel segítettem a rászorulóknak.

- Mitől is félek? - kérdezgettem önmagamtól.

Egy borongós napon rádöbbentem.

- Én az emberektől félek!

- De kik ezek az emberek?

Kerestem, kutattam utánuk. A családban nagyapámtól tartottam a legjobban. Ő véste belém az igazság utáni vágyat, a restség minden formájának megvetését, az igaz emberek tiszteletét, s azt, hogy szerető szigor is létezik. Elfogadtam, vagy talán örököltem székely őseimtől mindezeket. Valami elütő tulajdonság is volt bennem, s ebben senkihez sem hasonlítottam a családban. A szigorral párhuzamosan hamar megszántam mindenkit, kérni, könyörögni nem tudtam, de néha elmélázva néztem szét az általam akkor ismert világban.

Orgonahullás volt, mikor sokadszorra jobban megfigyelést végeztem a falu legeldugottabb utcáiban is, sietősen, de úgy, hogy jól megfigyelhessek mindent. Rá is jöttem hamar az igazságra: a faluban senkitől sem félek. 1500 körüli lakóinak nagyrészéhez saját emberi mivoltukhoz mérten tudok alkalmazkodni.

- Tehát ismeretlen emberektől félek?

Igen, ez valóságnak tűnt, de honnan az ellentmondásos, vakmerőségbe mélyülős bátorság, mely időnként erőt vett rajtam?

1948 nyara is úgy kezdődött, mint az előbbiek. Tanítás után 12 km-es távon gyalog hazarándultam, mert a nyári napfény előbbre hozta úgy az első kapálást, mint a kaszálást is.

- Itthon a helyed munkaidőben - mondta nagyapám.

A domboldali szántóföldön oly hamar telt az idő, hogy talán mérni sem lehetett volna. Estefelé a nap a magasabb dombok mögé zuhant. Sötétedés kezdődött, majd vaksötét lett.

Néhány nap múlva holdvilágossá vált az est és megtelt udvarunk szomszédokkal. Megkezdődött az élcelődés.

- Kár ilyenkor a tanterem árnyékában hűsülni - szólt egyikük, talán Gergely Domokos.

- Aztán mi lesz belőled, ha itthagyod még a szülőfaludat is? - kérdezgette Bálint Lázár bácsi.

Nem feleltem, mert elnyomott a fáradtság. A holdat néztem, mely bújócskát játszott a felhőfoszlányokkal. Lefekvéshez készülődtem, amikor Bodri éktelen ugatásba kezdett, s oly hirtelen csendesedett el, mintha éles kés metszette volna el a hangját. Márton Árpád, régi iskolatársam, aki valamivel idősebb volt mint én, állt meg mellettem. Nem teketóriázott, kereken megmondta, hogy másnap este menjek el hozzájuk.

- Mások is eljönnek. Ott lesz Vass Imre is, a barátod - fűzte hozzá egykedvűen.

- Jó, ott leszek, de csak kilenc óra körül.

A szomszédok is hazamentek, nyugvóra tért a környék. Elaludt a macska, az istállóban is megtalálták fekvőhelyüket az állatok. Megmosakodtam s eszembe jutott, hogy a mezítlábjárástól széttepsedt lábaimra talán nem tudom felhúzni egyetlen pár félcipőmet. Fel is próbáltam, de megnyugodtam. Úgy nézett ki, hogy reggel majd pontosan rámillik.

Leszállt az éj. Egy tücsök ciripelt az ágyam alatt. Hangja álomba ringatott. Később gondoltam arra, hogy ez volt az utolsó igazán nyugodt estém.

Reggel ötkor költöttek, hogy 8-ra az iskolába érjek. Tudtam is a leckét, mert munka közben ismételgettem, hogy az értelmem se legyen rest. Tanítás után még az iskolában leírtam feladataimat s indultam a falum felé. Ez alkalommal útközben idéztem fel a következő napi leckét. Hazaértem. A délután néhány órája kemény munkával telt el. Ahogy a sötétség munkavégét parancsolt, elmentem a megadott házhoz. Édesanyámnak sietve súgtam, hova megyek.

Az útszélén minden követ ismertem, s felfelé haladva nem botorkáltam, pedig összerezzentem a sötétségnél is feketébb emberi alakok láttán. Nem volt értelme. Ők Oroszhegy jóhiszemű, kérgeskezű, egyszerű lakói voltak. Bálok, összejövetelek alkalmával azt is láttam, amikor néha elszabadulnak bennük az indulatok. No de most békések, fáradtak voltak.

Hamar betoppantam Márton Árpádék lakószobájába. Lehettek vagy huszan, mindeniküket jól ismertem. Árpád, Imre és jómagam kivételével, mindannyian 10-15 évvel idősebbek, főleg az én 18 évemhez képest. Én voltam az egyedüli nő. A székely bácsik beszédét, szavait lestem.

A székely alaptermészetéhez tartozik, hogy ha öröm vagy bánat éri, egy ideig hallgat. Egyedül éli át az érzelmeket, hogy aztán viharos hangon kitörhessen. Most is hallgattak egy ideig, s amikor megszólaltak, nehéz, mélyértelmű szavakat mondtak, vagy kérdéseket tettek fel, de most meglepően halkan.

- Nehéz, rossz idők törnek reánk, a terhet nem bírja a vállunk.

- Elveszik földjeinket, házainkat s a közbirtokosságit is - mondta Szabó bácsi.

- Könnyen lehetséges, hogy az állatokat is összeszedik.

Mély csend ült a lakóházra. Én arra a földdarabkára gondoltam, amit aznap kapáltunk meg, a közbirtokosságiról pedig a nagyapám jutott eszembe. Évtizedek óta ő volt az elnök. Ősszel összegyűlt egy tanács, hogy minden családnak jusson tűzrevaló, s eladásra is maradjon. Nálunk a fa volt a pénz. Tavasszal én is ott voltam az új csemeték ültetésénél, hiszen utcarend szerint kellett gondozni a zsenge fákat.

A néma csendet Kovács Sándor törte meg:

- A mi szavunkat még a magyarok sem értik elég jól, hogyan értenék meg mások? - Még hozzátette azt, hogy egy budapestinek a héten elmesélt valamit, és az arra kérte, hogy mondja el tagoltabban, érthetőbb szavakkal, magyarul.

Ismét csend lett. Eszembe jutott, hogy én akkor két nyelven tudok beszélni, hiszen az iskola irodalmi nyelvre kényszerített. Néha azért ott is megfeledkeztem magamról és szülőfalum ízes, zamatos, szép és számomra érthető nyelven szólaltam meg.

Drága tanárnőm, Csató Gabriella irodalom szakos volt, de kiegészítésképpen testnevelést is tanított.

Aznap testmagasságot mért. Amikor kimondta, hogy 164 cm, én önkéntelenül rávágtam, hogy akkor én csöktem, mert 165 voltam a tavaly.

Irodalom órán a pad alá hajoltam. Amikor rámszólt, elnézést kértem és azt mondtam, hogy az istirimfim lesuhadt és a kinyér is kiesett a táskámból. Vagyis lecsúszott a harisnyám, tettem hozzá szégyenkezve. A tanárnőm lejegyezte egy füzetbe.

Lelkembe csapott annak a gondolata, hogy elveszik a nyelvünket. Olyan jól és felszabadultan tudtam Oroszhegyen a nyelvjárást, hogy az elvesztése fölötti gondolat a szívembe markolt.

Megtudtam még, hogy a faluban minden megbízható emberrel beszéltek, de írni kéne, hogy a többi falvak, megyék székelyei is az ügy mellé álljanak. Ezért hívtak engem is. Azt is rebesgették, hogy van egy székelyudvarhelyi házaspár, mely mellénk állt már.

Mi, a három fiatal, felhívást szerkesztettünk és lemásoltuk aztán több példányban. Beleszőttük bánatunkat, reményeinket, remegésünket és erős akaratunkat. Gyertek, védjük meg a földet, az állatokat, a közbirtokosságit és ősi nyelvünket! - ez volt a lényege.

Minden egyes találkozásunk alkalmával néztem, hogy a jelenlévőknek milyen kérges a kezük, mily verejtékes a homlokuk. Milyen jó, hogy dolgozhatunk és mennyire szép az a nyelv, melyet otthon beszélünk! - tűnődtem el valahányszor. Megtanultam az irodalmi nyelvet, de a mi nyelvünk nemcsak szép, hanem arra is teret ad, hogy fondorlatosan vagy érthetően jól fejezzük ki magunkat. A földre, a csemetékre, az állatokra úgy tekintettem, mint valami kincsre. Gyönyörködve nézegettem a gyökereket vert csemetéket s a közelben a százados fákat, melyeket valamikor nagyon régen őseink ültettek.

2. Tudtam, hogy már félnem kell

A nyár már-már búcsúzni kezdett, amikor baj érte családunkat. Édesapám szekerességre készült. Meghagyta a csikósnak fenn a hegytetőn, hogy a délelőtti órákban indítsa haza Villámot és Szellőt.

Nem volt akkor még híre-hamva sem a mobiltelefonnak. Édesapám mégis tudta és kimondta:

- No, most indulnak a lovaim lefelé a hegyről.

Hangjában féltő várakozás érződött.

Az út meredek és az oldalán sziklás lejtő volt. Én is aggódni kezdtem, mert ismertem a terepet, pedig ezt az utat a lovak számtalanszor már megtették.

Kitártam a régi székelykaput, amelynek rovott betűiből alkotott szavait nem igazán értettem. De a lovak igen, mert sohasem tévesztették egy hasonló ház kapujával.

Minden ház ugyanis kékre volt meszelve sajátkezűleg. A mészbeli kéket Zakariástól Udvarhelyen vettük.

Vártuk a lovakat haza. Felborzolt sörénnyel érkezett meg Villám. Az udvart háromszor körüljárta, a pajtába is bement, s egy pillanatra megállt a Szellő jászoljánál. Majd hirtelen megfordult és toporzékolva a még nyitott kapun a hegy felé indult.

- Az állat vészjelt adott - mondta édesapám.

A ló vágtában haladt, s mi, a szomszédokkal együtt, a nyomában. Rátért a meredeken felfele ívelő, keskeny ösvényre, melynek baloldalán erdő, jobb oldalán mély, sziklás szakadék tátongott. Megállt egy helyen, majd hosszasan, elkeserítően nyerített és dobbantott a lábaival, jelt adva arra, hogy ott van a tragédia.

Akkor tudtam meg, hogy a ló többféleképpen tud nyeríteni. Az akkori, elkeserítően szívszorongató nyerítés volt. Ez a nyerítés emelt ki várakozó, reménykedő önmagamból. A szakadék szélén álltam én is, de édesapám elparancsolt onnan.

Villám óvatosan lefelé indult. A szakadékból hörgéshez hasonló nyögés hallatszott.

Az előrelátó székelyek kötelet is hoztak magukkal. Egy fiú leereszkedett és macskaügyességgel hamar visszajött.

- Eltört a dereka és a lábai. A fejéből vér folyik.

- Le kell lőni, hogy ne szenvedjen - mondta reszkető hangon nagyapám.

Édesapám megtörten nézett a mélység felé.

- Szellő a szakadékba zuhant. Hívjátok az erdészt!

Az erdésznek fegyvertartási engedélye volt. Lelőtte.

Megdöbbenten és szomorúan tértek vissza a székelyek is. A mi családunk pedig a lovat megsiratta. Még nagyapám is sírt.

- Talán jobb lett volna, ha a lovat inkább elvitték volna - hangzott el otthon a végkövetkeztetés.

Nem is az anyagi veszteség, hanem maga az eset hagyott mély nyomokat testben, lélekben.

Édesapám már nem ment szekerességre.

Még egyetlen este találkoztam az emberekkel, akik Székelyföldet akarták volna megváltani. Édesapám értem jött, mint annyiszor máskor is. Lefelé mentünk az úton. Nem korholt, nem szidott, de nem is biztatott. Hallgatásunkba belevegyült a reménytelenség.

Augusztus végén megkezdődött a riadalom a faluban. Késő este és éjszaka a szekusok gépkocsijai száguldtak végig, keresztül-kasul a falun. Felébredtem a félelmetes zúgásra. Erős kerekek mozdították ki a köveket az úttestből, s ezek felkiáltójelek hatalmas pontjaiként verődtek a kapukhoz, kerítésekhez és az apró házak falaihoz. Szüleim beszélgettek, úgyhogy néha remény töltötte el a szívemet, de a következő részben a teljes lemondás.

A beszélgetésük rövid lényege ez volt:

- Megint a szekusok - mondta édesanyám.

- Féltem a leánykát - szólt édesapám. - Hátha bejönnek és elviszik?

- Téged is elvihetnek. Mi lesz akkor velünk? Vigyük el a leánykát valahova. Legalább őt.

- De hová? hová??

- Hát az iskolába - tett pontot a beszélgetés végére édesanyám.

Én pedig tudtam, hogy most már félnem kell.

Beköszöntött az ősz. Az üresen búslakodó fecskefészkek, a szilvafák hamvasodó termése, a fészekből kiforduló érett pityóka, a harmadik kaszálásra váró színehagyott sarjú, az őszi szántás, a színesedő lombok jelezték, hogy immár a természet nyugvóra tér. Sietni kellett a késői zab aratásával is.

A vonuló madarakkal mintha nyugalmam is elszállt volna, pedig néha még hittem, hogy megmarad és megvédhető minden, hiszen a többség akarja.

Közben Székelyudvarhelyen szüleim új szálláshelyet találtak számomra. Azt hitték, hogy jobbat, mint az elmúlt évben volt. Vagy talán úgy akartak valahogy eldugni, elrejteni??

Nem volt rossz Bálint néninél sem, hiszen nem igényeltem többet, mint amit kaphattam. Jól éreztem volna magamat, de reménytvesztett nyugtalanság gyötört éjjel-nappal.

Édesapám kijelentette:

- Egy szekér fát hozok havonta, egy véka pityókát meg egy kupa fuszulykát. Ez az én részem.

Némi apai büszkeséggel még azt súgta nekem:

- Bálint néni fiacskáját is tanítanod kell minden nap délután egytől háromig. Azt akarom, hogy azután ne zavarjon senki. Milyen jó, hogy te képes vagy tanítani is - tette hozzá még tetetett megnyugvással.

Hallottam, amikor édesapám azt mondta, hogy a leányka elfoglalja magát a tanítással. Mindent értettem, a valódi szükségét is a tanításnak.

Olyan vagyok, gondoltam magamban, mint az a nyomorult fecskefióka, amelyet a szülőmadarak különös gonddal vesznek körül. Várakozóan, tétován néztem szét az új lakásban és szerettem volna lassítani az időt, hogy Bálint néninél minél hosszabb ideig lakjak.

A szeptemberi hívószóra remények és kétségek között vergődve indultam a szeretett iskolába. A sárguló bokrok, a hervadt virágok felém integettek, s még az épület gyönyörű falai is mintha bólintottak volna.

Bent azonban nagy csalódás ért. A folyosók és tantermek falai a kanári színességével vigyorogtak felém.

Hol vannak a fehér és pasztell színek? Az a felírás is hiányzott, hogy „Jövel Uram Jézus”.

Akkor volt az államosítás. Gábri nénit kerestem, az igazgatónőt, de hiába. Nem találtam az iskolában. Viola néni, Váróné Tomori Viola lett az iskola első embere. Jó pedagógus és jó vezető volt. Szívemhez nőtt ő is, de mint egy ragaszkodó és mégis makrancos vagy gátlásos gyermek, nem mutattam ki még székely egyszerűséggel sem, hogy mennyire tisztelem és megértem.

Tanulni akartam, nagyon jól tanulni, de néha semmire sem voltam képes. Ilyenkor el-elnézegettem a Székelyudvarhely gyönyörű vidékét. Vonzott a Budvár és Csicser környéke.

Az ősz már maga jött meg hírnökei nyomában. Vele együtt bolyongtam vasárnaponként a város környékén. A Küküllő partján, a sétatéren a nap sárga fénye ömlött a homokos sétányra. Vadgesztenyék pottyantak lábaim elé. Hideg volt, s ők mégis ragyogva vetették le szétrepedt ruhájukat.

Ez a lombhullató, vadgesztenyéket potyogtató ősz más meglepetésekkel is szolgált. Egy délután ismeretlen fiatal férfi jelent meg a küszöbön. Bálint néninek azt mondta, hogy engem keres. Kételkedő csodálkozással néztem rá. Nem mutatkozott be, csak leült a velem szemben lévő székre. Onnan állt fel néhány perccel hamarabb a tanítványom.

Parancsoló hangon szólt a fiú:

- Ezentúl gyakran látogatni foglak, te pedig jól fogsz viselkedni!

Csak úgy, mintha csupa véletlenség lenne, átnézte füzeteimet és a tanítványaimét is.

- Elég jó az írásod - jegyezte meg.

- Köszönöm - feleltem, de már éreztem hogy valami nagy baj van.

Két idegen füzet is volt nálam, két osztálytársamé.

- Ezek itt? - kérdezte kezében tartva mindkettőt.

- Segítek két osztálytársamnak matematikából-fizikából. A házi néni nem engedi, hogy hozzám jöjjenek, én pedig nem mehetek az internátusba szilencium alatt.

- Á, már értem! - szólt kissé gúnyosan. - Látom, jól utánzod az írásukat.

Elment, de mindennap megjelent délután háromkor oly pontosan, mintha az egész város minden órája neki ketyegett volna. Fiú-nak hívtam, mert nem mutatkozott be. Nem ismertem még a nevét sem.

- Te, ez udvarol neked - mondta egy délután Bálint néni.

Nem kellett felelnem, mert arcáról lerítt a szomorúság és aggódás. Nem is várt választ, tehát ő is gondolta, hogy baj van, mert akkor már hallatszott mindenfelé a városban, hogy a szekusok sokmindenkit már elvittek.

3. A szeku

Október már a végét taposta, amikor megjött a csípős északi szél. A fák hirtelen zúdították le lombkoronájuk színes tömegét, hogy aztán a kupacokba terelt sokszínűséget szétterítsék, arcunkba, hajunkba csapják a kószáló, egyre erősödő légmozgások. Mintha ebben a kavargó jelenségben helyzetem bonyolódását is láttam volna. A nehéz sorsfordulat már a cipőm sarkát kopogtatta.

A megérzés igaznak bizonyult.

- Bálint néni, ma el kell engednie velem Margitot - szólt Halottak napján a fiú.

- Hát jó, de...

Nem folytathatta tovább, mert láthatta, hogy erősen megszorítja karomat. A kabátot is elmenőben vettem fel. Szembe csapott valami. Éreztem, hogy a függöny megmozdul, s figyel a ház. Talán sajnálnak is?

Bátor lettem. Tudni és látni akartam mi vár rám.

A Szelyke felé vezető úton mentünk. Hallottam, hogy a magasban vadlibák húznak el. A gondolat, hogy ők országhatárokon is átszállhatnak, s az idő jobbulásával vissza-vissza térhetnek, ismét elszomorított. A dértől sanyargatott fűszálakat tapostam a járda szélén. Szerettem volna megállni egy percre, de a fiú ismét megmarkolta a karomat.

Egy ház emelkedett baloldalon. Úgy tűnt nekem, hogy a többiekhez csak azért nem hasonlít, mert vasrács van az ablakain, a pincétől az emeletig. A hatalmas vaskapu utcai ajtaja kesergő csikorgatással nyílt ki, majd győzelmesen, vadul kongva csapódott be a hátam mögött.

Egy földszinti ajtót nyitott ki a fiú kopogtatás nélkül.

Szigorú, zord tekintetű férfi előtt álltam.

- Személyi adataid - mondta röviden.

Megtorpantam az utolsó kérdésnél:

- Voltál büntetve?

Nem tudtam felelni, mert a büntetés számomra eddig szüleim haragja, vagy tanáraim nehezteléseː volt. Tudhatta ő ezt, írt is valamit, de mert elakadtam, oly állatian ordított, hogy a pincétől az emeletig terjedt szét öblös hangja.

Ez volt a bevezető a vallatáshoz. Hosszú, zaklatott évek távlatából is emlékszem, hogy így kezdődött:

- Kikkel találkoztál a nyáron?

Rossz lehetett a kérdés, mert én őszintén, könnyű szívvel soroltam fel néhány osztálytársam nevét, otthonról a szomszédokat említettem, majd hozzátettem, hogy a falu összes lakóival, s még másokkal is találkozgattam.

Nem számítottam rá, de olyan pofont kaptam, hogy a falnak estem. Nehezen tértem magamhoz, nem is zökkentem egyensúlyba, és már Kosztolányi Dezső vívódásait idéztem magamban:

„Jaj, merre menjek?
Jaj, merre nézzek?
Jaj, mit rebegjek?
Jaj, mit hazudjak?”

Szemem valóban a bánat végtelen patakja lehetett. De vigyáznom kellett. Vissza is térítettem önmagamat a valóságba. Dacosan tettem egymás mellé a lábaimat.

Halkabban szólt hozzám és felsorolt néhány nevet: Vass Imre, László István, Szabó Áron, Kovács Sándor, Pál János. Azt hiszem szándékosan kevert közéjük néhány ismeretlent is.

- Hallottam róluk, de közelebbről egyiküket sem ismerem - rebegtem csendesen.

- Az apádat tán felismered? - tört felém a gúnyos kérdés.

- Igen, együtt indulunk a nyári holdfényes éjszakákon aratni, sőt még a téli havasoktól sem félt engem.

- Mit írtál? - tért át hirtelen egy más kérdésre.

- A leckémet, a házi feladataimat.

Csengőt nyomott meg. Erő kellett, hogy kavargó eszemet és szívemet ismét mederbe terelhessem.

Két markos legény egy tornateremhez hasonló nagyobb helységbe vitt. Kezeimet a bordásfalhoz kötötték, jó magasan. Azt hiszem, hogy szíjjal vagy valami hasonlóval ütötték, verték dermedt talpaimat és lábszáraimat is.

Nem ordítottam, csak nyöszörögtem, de elájultam és a pincében egy táboriágyszerűségen tértem magamhoz.

Ez volt életem első igazán álmatlan éjszakája. Sajgó fájdalmat éreztem egész megkínzott testemben. Reggel is félhomály volt és valaki értésemre adta, hogy siessek, iskolába mehetek. A hirtelen öröm meredek akadályba ütközött. Leestem az ágyról. Próbáltam felülni, felkapaszkodni, elmenni, kifele a szabadságba, minél messzebb abból a házból.

Bekötözték a lábaimat. Éreztem, hogy talpaimon szétrepedt a bőr, lábfejeim ólomsúlyúak voltak. Öt nehéz nap telt el. A hatodik nap reggelén valami érzéstelenítő injekciót kaptam és egy orvosi bizonyítványt.

A hó közben betakarta a járdát, utat, házat, parkot. Kivezettek a kapun. Vakított a fehérség. Sántikáltam a havas, nyirkos reggelen. Az öröm, a megalázottság miatti szégyen, a félelem és az elszántság ijesztő zavargással járták át testemet-lelkemet.

Bálint néniéknél édesanyám várt már a hatodik napja egyfolytában. Kék szemének gyöngyharmatát pillantottam meg. Hiába kérdeztek, nem szóltam, nem tudtam mit kesereghetnék el...

Mindketten mégis megnyugodtak, hogy iskolába indulok. A katedrára tettem életem első igazoló irományát... Senki sem kérdezett, senki sem faggatott. Mindenki hallgatott az osztályban. Hiszen én addig sohasem hiányoztam.

- Jaj, mi ez a közöny? Miért mar? Miért sajog? Miért fáj? Miért nem kérdeznek? Miért nem érdeklődnek?

Pedig úgysem tudtam volna mit válaszolni. Magamba zártam a visszaemlékezést, gépiesen válaszoltam, ha a leckét kérdezték tőlem. Eltaláltam a helyes feleleteket.

A fiú távolról, titokban hazakísért, de már nem jött be. Úgy vettem észre, hogy őrzik a házat. És igazam volt.

- Dehát megszökhetnék hátul!

Ez adta azt a gondolatot, hogy el kell rejtőznöm valahová. Nagyon egyszerű és meghatóan naiv ötletem támadt.

A következő héten a városba jött nagyapám. Engem keresett.

- Vigyen el engem abba a medvebarlangba, amelynek bejáratát csak maga ismeri. Olyan sokszor mesélt nekem a sziklabarlangról és lakóiról akkor, amikor a mesét és a valóságot még nem akartam különválasztani. Ne hagyjon itt! Vigyen! Vigyen! Most azonnal!

Nagyapám megsúgta hogy a többieket, Kovács Sándor kivételével elfogták és a szekun vannak mindannyian.

- Téged nem bánthatnak! Na, nyugodj meg - mondta most simogató hangon.

Dehogyis tudtam megnyugodni. Erős érzelmek zaklattak folytonosan és nyugalmat parancsoltam magamra. Mindez azonban csak felszínes volt. Nem is lehetett más, hiszen karácsony előtt még kétszer elvittek a szekura, s ugyanannyiszor távoztam 5-6 nap múlva egy-egy orvosi bizonyítvánnyal. Akkor már valóban beteg voltam. Fájt a szívem, a fejem, a lábam, de azt éreztem, hogy az én írásomat nem találták meg, és kitartani akartam a kínzásban is.

A karácsonyi vakációt otthon töltöttem. Nyomott hangulat, keserű kitörések... Fel-felvillámló reménysugarak, s egy-egy szabadban eltöltött délután és holdvilágos este töltötte ki az iskolai szünetet.

Végtelenül megnyugtatott az, hogy édesapámat nem zaklatták.

- Én önmagam helyett vagyok - gondoltam. Igen, szembenézek még a keserű valósággal is, hiszen helyettem nem szenvedhet senki, helyettem beteg sem lehet valaki és helyettem nem fog meghalni senki...

Nem kellett volna ezekre gondolnom, de hát az iskola megkezdése utáni napok már-már igazolni vélték gondolataimat, töprengéseimet.

Tizenkét nap telt el a második évharmadból, amikor bevittek az állambiztonságiak. Tájékozatlan voltam abban is, hogy mit kell magammal vinnem. Tudtam, hogy eljön az a nap és mégsem hittem.

Jó ideig nem hallgattak ki. Talán arra gondoltak, hogy a téli pincelakás zúzmarás falai megtörik elszánt makacsságomat. Teltek a napok, az esték, s az éjszakák annyira egymásba kapaszkodóan, hogy megszűntek számomra az átmenetet képező hézagok, addigi életem napszakaszainak legérdekesebbjei.

Jaj, de szép is volt a derengő hajnal, a napfényes reggel, a magas dél, s a sötétbe hajló alkony! Még az éjfél mélysége sem rémített. A ki nem mondott szavakat lelkem mély redőibe űztem. Néha akadt olyan társam is, aki egy-két napig velem volt. Szenvedett, jobban mint én. Megtörtént, hogy valakivel beszélni akartam. Bezárt lelkem nem vette észre, hogy hívom, hogy keresem a szavakat. Nem tudta, hogy ébresztgetem.

Hej, de jó is, hogy így történt! Nem okolhattam később magam azzal, hogy valamit elmondtam.

Február volt már, amikor ráértek ismét, hogy elővegyenek engem. A már jól ismert irodába vittek. Próbálgattam erőmet, erősítettem makacsságomat, de ennek már nem volt értelme. Álltam, várakozással, inkább kíváncsian, mint megfélemlítve.

Feltették az ismert kérdéseket és én a régi válaszokat ismételtem meg. A kihallgató tiszt megnyomta a jellegzetes csengőt.

Nem az történt, amire vártam és felkészültem. A szemközti ajtón Vass Imrét, régi barátomat kisérték be.

Én kerestem a tekintetét, de ő lesütött szemmel közeledett. Neki is feltették azt a kérdést, hogy ki írt és mit?

Egy pillanat se telt el, ő azonnal, gondolkozás nélkül azt felelte hogy, Vass Imre, Nagy Margit, Márton Árpád és még néhányan.

Megdöbbentő volt, az hittem az ég is rám szakad. Csak erre nem számítottam. Mindeddig azt éreztem, hogy nincs ellenem semmi bizonyíték. És küzdeni akartam. Biztosra vettem, hogy a társaim is ezt teszik. Sőt, engem, mint egyetlen nőt és régi jóbarátot mindenáron megvédnek. Ennél is több, gyakran arra is gondoltam, hogy még visszafordítható minden, Székelyföldet meg lehet még menteni, a földet, az erdőt, az állatokaté; szóval mindenért még érdemes küzdeni, azt hittem hogy mások is ezt teszik.

De Vass Imre elárult engem és másokat is... Nem néztem többet rá, nem bírtam ránézni azután többet. De tudtam, éreztem, hogy beesett szemű, megtört ifjú. Aki nem bírta tovább a kínzást!

Már sajátszerkesztésű jajongásomat rebegtem gondolatban.

„Jaj, hova visznek?
Jaj, mi lesz velem?
Jaj, mi lesz így egész népemmel?”

Nem kérdeztek tőlem a szekusok már semmit. Én nem tagadtam, csak elkeseredve, megzavarodva hallgattam.

Tehát igaz - diadalmasan következtethette az engem gyötrő szekus.

Vártam a kínzást, előkészített önuralommal. De nem következett semmi, csak az, hogy még egy jóideig a pincében tartottak.

Ösztönösen túl akartam élni a szörnyűségeket. Tudtam, hogy gondolataimat épen kell tartanom. Ezt kipróbáltam az események felidézésével, sőt azzal is, hogy elgondoltam, melyik volt tanárom most éppen mit taníthat? Év elején szoktam átolvasni egyszer a tankönyveimet, s ez most is hasznosnak bizonyult. Ez valamennyire megnyugtatott. Talán ez segített át azon, hogy elmém ép maradjon.

4. A fogház

Február utolsó napján kísértek át a székelyudvarhelyi fogházba. A járdán megálltak a járókelők, az úton leállt a borvizes bivalyszekér, megálltak a többi szekerek is. Gyakori lehetett akkoriban a letartóztatás, de a járókelőknek nagyon feltünhetett, hogy egy coffos kislányt kísérnek a biztonságiak a fogház felé.

Én nem néztem körül, de az volt az érzésem, hogy az emberek, a lovak, sőt a szekerek is nekem tisztelegnek. Ez felbátorított. De mégsem...

A fogház már nem borzasztott el. Utcafelőli részét már jól ismertem, hiszen oly közel volt az én iskolámhoz. A döngve reccsenő kapun túl téglakerítéssel körülvett udvar s egy földszinti cella várt rám. Felette a lépcső csak egy emeletnyi volt, de úgy tűnt, hogy a fellegekbe tör.

Amikor megjelentem két kis hajfonatommal, a köztörvényes rabok gúnyosan nevettek. Megrettenve gondoltam át, hogy én bűnözők között vagyok. Egyikük a nagyanyját fojtotta meg és azt nevette, hogy amúgy is öreg volt nagyon. Iluska, egy másik fiatal asszonyka, hívatlanul és váratlanul született gyermekének a fején felejtett egy párnát... Nem sajnált semmit, csak azon bosszankodott, hogy a szomszédasszony észrevette. Sokan loptak, most együtt újabb sikeresebb betörésekre készültek. Meg kellett szoknom köztük is az életet, sőt egy hűvös koratavaszi reggelen lefeküdtem Iluska mellé, hogy megmelengesse fázós lábaimat.

- Jaj, hát én egy bűnözőben keresem a jóságot? Igen, mindenkiben van jóság s a börtönben oly nehéz az élet, oly bonyolult, hogy önmagunk között kellett leegyszerűsíteni mindent, de mindent.

Május harmadika volt, amikor az irodába hívtak. Nem értettem, hova kísér a tavaszi ébredésben kivirult városban a két őr. Földre szegeztem tekintetemet, szégyenkezve, de mégis egy belső dac kíséretében haladtam az utcákon. Embertömeg nézése súrolta megtépázott önérzetemet. Utam bánatkővel, vagy éppen az elszántság kemény páncélhuzatával lehetett kirakva.

A „Kovács fényképészet”-be mentünk. A fényképész ismert kicsi korom óta. Amikor a parancsoló írást átadták neki, reszketni kezdtek a más alkalommal oly biztos kezei. Mintha a szeme is elhomályosodott volna. Nehezen talált önmagára. A felvételt háromszor ismételte meg.

- Nem sikerült - mondogatta. - Hiába, hiába no!

Később tudtam meg, hogy édesanyámnak is juttatott egy képet és hogy az egész város, sőt a falvak is rólam beszéltek. Egyszerű emberek ajkán juthatott a hír a szülőfalumba. Ott aztán nagyra kerekedett. Onnan tudtam meg, hogy másnap édesanyám csengetni merészelt a börtön zord ajtaján is. A börtönigazgató hozzám szólt aznap meglepően mély, kedves hangon.

- Itt volt az anyja. Megmondtam neki, hogy nem nagy a baj és ne legyen annyira búbánatos.

Ennyit és ennyire meghatót tudtam a külső világból, de ez lényeges volt számomra. Anyám biztosan az ijedelem miatt jött, a fájdalom és a szeretet hajtotta, de én nem láthattam őt.

Még valami történt. Ismét hivattak az irodába. Hótócsák, hófoltok voltak az udvaron, fejem fölött pedig nagy vadlúd csapat irányította kimért, pontos szárnycsapásait észak felé. El-elnézegettem volna őket, sőt beszéltem volna is hozzájuk, de az irodába kellett belépnem.

Ujjlenyomatot vettek. Na, baj lett abból is. A fekete szivacsba még belemártottam ujjamat, de már a megjelölt helyen nem tudtam módjával rányomkodni a jelt. Ezt is ismételgették, legalább négyszer. Ők nagyon jót, kifogástalant akartak készíteni. Hallottam az ajtó előtt két cellatársam ricsaját:

- Ni, a tanítócska, a politikai! Milyen járatlan és ügyetlen...

- Már ő is bűnöző, mint mi - toldotta meg a társa.

Ők a konyhába siettek segíteni, boldogan, vidáman, bűneik súlyát nem érezve. Én napokig rágódtam a bűnöző mivoltom miatt. Nem tudtam önmagamhoz illeszteni a jelzőt. Mindenesetre a székelyudvarhelyi fogházban én voltam a nők közül az, aki nem hagyhatta el a zárkát, csak hívásra. Parancs volt ez az állambiztonságiaktól (szekutól).

A napok olyan egyhangúan teltek, hogy már-már ez is a velőkig hatolt. Más nem jutott eszembe, csak az, hogy de jó lenne a fecskére visszacsicseregni, vagy egy szál virágot látni! Túlhevült elképzeléseim álmaimra hatottak olyan egyszerűséggel, mint valamikor gyermekkoromban. Álmaimba én magam szőttem bele a fényt, imádkoztam, s úgy tűnt, mindig velem van az Úr.

Egy tündér is minden éjjel eljött, kietlen, rideg, penészes cellámba és magával hozta tündérországot. Vártam az esteledést s az éjszakát. Lámpafényt nem gyújtottak s az álom magábaringatott.

Nem sokáig tartott azonban ez a „boldog rabság". Tavaszi, vagy inkább már nyári reggelen történt. Egy fülemüle bátorságra kapott, rászállt a börtönudvar két fájának valamelyikére. Hangja oly szép volt, hogy nehezen fogtam fel a nyíló börtönajtón át felém irányuló felhívást:

- Ki az udvarra, az összes csomagokkal!

Mindent egy kis szatyorba csomagoltam s készen álltam. De kevés kellett akkor nekem mindenből!

Kikísért az őr az udvarra. A sorstársaim, a férfiak is ott voltak, rongyos, szakadt ruhában, beesett szemmel, szomorúan, talán megtörtebben, mint én.

A madarat kerestem, de már elszállt. Talán észrevette a zártságot s a bajt, amely minket fenyegetett. Megrezzentem, amikor az udvarra bejött, aztán ott megfordult és az irodaajtókkal párhuzamosan megállt egy dubaszerű jármű. Vaslemezből volt az összeállítva, ablak nélkül és alig látható szellőzőnyílással.

Libasorba állítottak. Vaslétrán mentünk fel, hogy az ajtó becsukódása után elnyeljen a jármű vaksötétje. Úgy tűnt, mintha örökös mély sötétség borult volna ránk. Eleinte nem szólaltam meg, aztán képtelen voltam erre is. Amikor elindultunk, kapaszkodni próbáltam, de a sima vasfalon nem lehetett támaszpontot találni. Elestem és rosszul lettem. Társaim segíteni akartak, de a levegőtlen hőség a legyengülteket egyre jobban erőtlenítette. Megtörve, szótlanul ültünk a zárt duba vaspadlóján. A rázástól ide-oda vetődtünk. Azt hittem, hogy megvan az ítélet és mindannyian együtt fulladunk meg. Háromórányit tartott az út, de örökkévalóságnak tűnt ez nekem. Valahol megálltunk. Néhány perc múlva nyílt a vasajtó. A létrát ismét odaillesztették. Megértettük, hogy leszállás!

5. A szebeni börtön

A lépcsőfokokat elhibázva a földre zökkentem. Nem gondoltam volna, hogy az éltető napfény és levegő is szédít. Elaléltam, nem láttam semmit. Úgy tűnt, hogy távoli hatalmas dobozból a messzeség küldi felém a szavakat, s a köd azért zárta el látásomat, hogy tűnjön el az új környezetem, legalábbis egyenlőre. Szabó Áron, Pál János és Márton Árpád megfogták a kezemet. Maguk felé húztak. Később a hátratett kezeimet is erősen szorították, hogy végig ne vágódjak az udvaron. Valaki elment a hátunk mögött és megsúgta, hogy a nagyszebeni börtönben vagyunk. Egy apró szellő némi javulást, könnyebbülést hozott, de még mindig úgy láttam, mintha sűrű ködszitán néznék.

Egyszerre jobban lettem, elmúlt aléltságom, megszűnt szédülésem és a ködfoltokat is elvitte szemem elől egy gyenge kis fuvallat, amit Jézus küldhetett nekünk, a megpróbáltatottaknak.

Kiabáltak, járkáltak nagy szorgosan, számláltak, számbavettek, a névsort és a jelenlevőket egyeztették, majd ismét újrakezdték. Én már a környezetet figyeltem. A fogház udvarán álltunk. Az udvarhelyinél magasabb téglakerítés volt. Fölötte pedig háromszoros szögesdrót. Minden végtelenül kietlen és barátságtalan volt.

- Na, innen szabadulás nincs - mondottam magamnak úgy félhangosan.

Éppen akkor csatolták kezeimre a bilincset. A vaskapocs, mely először most érintette kezemet, szorított, mart, vágott, húzott, megalázott és eszembe juttatta bűnöző mivoltomat.

Még egy seregszemle, még egy névsorolvasás, s indultunk befele egy másik udvarra, be egy ajtón, majd pedig felfele a keskeny kőolajszagú félhomályos lépcsőn. Ismét nem láttam, de a fegyveres őrök hol előre húztak, hol hátból lendítettek. Úgy tűnt, hogy a lépcső végtelenbe vezet, de egy ajtónál megálltunk. Nem hittem volna, hogy az első emelet. Levették a bilincset. Mély lélegzetet vettem.

Az ajtó előtt álló rabőr óriás kulcstömegének egyik nagy kulcsával kinyitotta a zárka vasajtaját. Csikordult a kulcs. A rabőr megállt mellettem és kiáltotta:

- Noua deținută ! Faceți-i loc! (Az új rab! Adjatok helyet neki!)

Talán öt percig álltam ott, töprengve, vívódva és azon csodálkozva, hogy nem találom a fényforrást, az ablakot. Végül megpillantottam átellenben, jó magasan. Ez ismét lelkierőt adott nekem. Ügyetlenül, félve, kételkedve keresni kezdtem a helyemet. Próbáltak megszólítani románul és németül. Válaszoltam valamit, de nem helyesen. Ekkor magyarul szólalt meg valaki.

- Az ágyad jobboldalon legfölül van!

Valóban három vaságy volt egymás fölött. Felmásztam az ágyra, mely dohos, fülledt szagú volt, durva pokróccal letakarva. A párnában rothadó szalma vagy forgács lehetett. Párnám alá dugtam a kis szatyrot minden vagyonommal. Észrevettem, hogy a zárka nagy, penészes falú, kőolajszagú. A bal sarokban az ajtó mögött egy durva pokróccal letakart cseber. Minden bűzlött, de én ott fent az apró rácsos ablakhoz elég közel kerültem. Nem messze vagyok az égtől, gondoltam. Ki is néztem az ablakon. Téglalap alakú udvar terpeszkedett vörösen, mint valami hatalmas márványlap. Ez csak első látásra tűnt úgy. Feketére mázolt hatalmas téglafal kerítette el a külvilágtól. Ennek is a tetején háromszoros szögesdrót éktelenkedett. Én a végtelenséget kerestem volna, de tekintetem megakadt. Hol az a hely, ahol nincs rács? börtön? csak győzelmes, szép szentszabadság? De messze is voltam én mindezektől! Most még jobban megértettem, milyen fontos és szép a szabadság, s mit jelent rabnak lenni.

Az ablakból látszott a szabad ég egy sarka. Tündöklő kékje a szembe ragyogott s egy nehéz nap után a még ismeretlen társak között az jutott eszembe, hogy megpróbálok emberi módon gondolkozni, minden körülmények között igaz ember maradni, még bezárva is. Meg voltam győződve hogy ez nehéz lesz a számomra legelzártabb világban, de az Úr Jézus itt is velem lesz, minden percben, mindig.

Szívet-lelket gyengítő indulatok már nem végeztek körforgást bennem. Talán megnyugodtam volna? Lehet... Anélkül, hogy leszálltam volna az ágyról, feltettem néhány kérdést:

- Itt mindenki politikai?

- Igen - feleltek három nyelven is immár.

- Hányan vagyunk?

- Veled együtt harmincan.

- Mit keres a sarokban az a pokróccal betakart cseber?

Valaki magyarul magyarázta meg nekem, hogy az az „illemhelyünk”. Az ajtón nem mehetünk ki soha, csak ha sétára köteleznek és kezünkre csatolják a bilincset.

6. Új társak között

Estefele egy könyökmagasságban levő, négyszögletes vasajtón, piszkos csajkában megkaptam egy híg levet, amiben kevés málélisztet kevertek el. Nem ettem meg, de valaki elkérte és elfogyasztotta. Amikor takarodót bömbölt egy erős hang, mindannyian elfoglaltuk helyünket vackunkban. A többiek tudták, hogy az ajtón van egy lesőnyílás, s a rabőr kötelessége, hogy a takarodót fújó parancs után még két-háromszor terepszemlézzen.

Nem aludtak el a társaim sem. Különös éberséggel vártak valamire. Szinte hallatszott szívverésük is.

- Mire várnak? - kérdeztem.

- Majd meglátod, de most hallgass - szóltak rám néhányan szelíden.

Az estében hajló alkonyatban sötét árnyak mozdultak meg. Kissé kísérteties volt, de nem féltem. Egy nő kopogtatni kezdte a baloldali falat. Onnan a kopogtatásra kopogtatással válaszoltak. Ugyanez ment végbe a jobboldalon is. Aztán a kopogtató nő valamit mondott a többieknek. Számomra érthetetlennek tűnt ez akkor. Emiatt fel is tettem ismét néhány egyszerű kérdést:

- Morse jelek voltak?

- Igen, olyasfélék - felelték kurtán -, de hallgass róluk.

- A hírszerzést szolgálják?

- Nem, inkább helyettesítik, hiszen mindentől, így a legkisebb hírforrástól is elzárt minket az erőszak.

Még mindig nem ért véget a szörnyűséges napom. Csend volt a cellában. Valami tárgyalásról hallottak kedvezőtlen híreket. Én megnyugodva akartam elaludni. Gondolatban átrepültem síkságon, hegyen, völgyön és erdőkön. Otthon voltam egy szempillantás alatt és beszélgetni kezdtem:

- De jó, hogy nem zárták be édesapámat! Jaj, de miért üres a ház? Hol vannak?

- Ja, már tudom, a havasokon, fent a Hargita lábánál, Szenttamásiban kaszálják a gyenge füvet.

- Segítek én is! Várjanak meg!

Szeretem az erdei friss szénaillatot, a csörgedező patakot, a kristálytiszta forrást, a hegyeket s a fenyőt a magaslaton, na meg a mókusokat, őzikéket, sőt a medvét is.

Hamar visszatértem a valóságba. Sokan elaludtak, én pedig arra gondoltam, hogy itt minden egy mélyről jövő hatalmas sóhaj. Ezért én is sóhajtottam, de nem voltam igazán szomorú, féltem és mégis bizakodtam. Sokan voltak körülöttem és ez jó volt.

Innen is elvisz csapangó képzeletem az áldott, szent szabadságba. Oda-oda túl a rácsokon! Na és álmok is vannak, olyanok, melyeket nem korlátoznak falak, rácsok, szögesdrót kerítések.

Mély, csendes álomba merülve vártam a megváltó álomképeket.

Másnap megismerkedtem egy román kislánnyal. Nehezen értettünk szót amiatt is, hogy ő folyton sírt. Megértettem hogy neki ügyvédje is van. Nekem pedig nincs, gondoltam. Még Székelyudvarhelyen megtiltották nekem ezt a jogügyi luxust. Befonogattam a kislány haját. Valaki színes gyapjúszoknyája aljáról szálakat húzogatott ki, hogy masnit köthessek.

Néhány nap múlva a nevét kiáltották a négyszögletes vasajtó félig kinyitott résén.

Stefania elment „cu tot bagajul”. Mindene belefért egy közepes nagyságú táskába. Ki tudja hova vihették?...

Így én egyedül léptem a legfiatalabbak helyére. Ekkor már az idősebbek társaságát kerestem.

7. Cédula a halott kezében

Emilia néni, a nyugdíjas háromszéki tanítónéni volt a második hozzám közeledő sorstárs.

- Kérem, beszéljen az iskoláról, a tanításról, a tanítványaikról - könyörögtem neki.

Ő vajmi keveset mondott mindezekről. Megkérdeztem tehát, hogy miért van itt már csaknem két éve?

- Hát, kislányom, Háromszéken is éreztük az elnyomást és azt is, hogy egyre rosszabb következik.

- Na, és mit tettek?

- Valójában semmit, vagy majdnem semmit.

- A majdnem nekem azt üzeni, hogy mégis volt valami - cáfoltam rá.

Nem kérette magát sokáig, s így olyan furcsa történet kerekedett ki, hogy sírva kellett vigadnom fölötte.

- Kislányom, én egyedül cselekedtem - mondta egyszerűen. - Az én háromszéki falucskámban az a hiedelem járja, hogy ha valaki a kívánságát leírja, egy halott csukott markába zárja és a koporsóval az anyaföldbe száll, kérése hamarosan megvalósul. Kevesen haltak meg abban az időben a faluban. Már előre elkészített cédulám volt, melybe azt írtam, hogy „Változzon már meg az elnyomó rendszer!”

- Eltemették a halottat. Az lett a vesztem - folytatta -, hogy eszembe jutott az... hogy a székelységet nem említettem külön. Írtam is egy másik cédulát, ami az elsőtől csak abban különbözött, hogy hozzátettem:

„Úristen! A székelyekről meg ne feledkezzél! Könyörülj rajtuk.”

Sikerült egy új halott kezébe tenni. Leszögezték a koporsót. Elindult a temetési menet, de akadt egy áruló. Szekusok állították meg a gyászoló gyülekezetet. Felfeszítették a koporsót és megtalálták a cédulát is. A faluban csak hat értelmiségi volt. Íráspróbát vettek mindenikünktől és meg is találták a vétkest, engemet. Azóta ülök a börtönben kihallgatás és tárgyalás nélkül.

Szorosabban húzódtam hozzá és mosolyogva sírtam. Bántott az ő nehéz helyzete is s eszembe jutott az én sorsom, amit röviden elmeséltem.

Amikor nem zavartak kívülről jövő kiáltások, kellemes háromszéki nyelvjárásával, csak a tanításról és a tanítványairól mesélt nekem.

8. Kozma néni szabadulása

Kozma néni egy református pap felesége volt egy másik cellatársam. Komoly, átható tekintetű, halkszavú asszony volt. Érkezésem előtt ő több mint egy évet ült. Senki sem hallgatta ki és sohasem szólították a hivatalos szervek. Úgy szeretett engem, mint saját kislányát.

- Kozma néni, mit vétett? mesélje el nekem - kértem több ízben is.

Egyszer rászánta magát és elmondta:

- Református pap a férjem, Barót mellett egy faluban. Istentisztelet után a falu asszonyai velem maradtak még egy kisidőre. Én mondtam az imát, felolvastam az igét fennhangon: „Édes jó Istenem ments meg a gonosztól, védd meg a népet és a szép Erdélyországot a leselkedő veszedelemtől.” A többiek az „Amen”-t tették hozzá és elénekeltek egy zsoltárt. Mást nem vétettem, kislányom. Egyik vasárnap elárult valaki. Éjjel jöttek a megvadult szekusok és letartóztattak. Azóta itt vagyok.

Az én lelkemben tovább zsongtak a magánalkotott imaszövegek úgy, mintha Kozma néni folytatta volna.

- Édes jó Istenem, védd meg, segítsd meg Kozma nénit is - imádkoztam fennhangon, bátran.

És a nagyhatalmú, láthatatlan, igaz, örök Isten megsegítette. Két hét múlva átkopogtatták nekünk azt, hogy Kozma nénit elengedik. Nézte, nézegette, hogyha mégis igaz lenne, mit csomagoljon. Minden értéke egy kopott kabát volt. Rám akarta testálni, de mást eszeltünk ki. Tény, hogy a szüleim azt sem tudják, hol vagyok, élek-e vagy meghaltam már?

Az egész cella közös kis ceruzájával egy dobozdarabra felírta a szüleim pontos címét. Jól el is rejtettük a válltömésben. Másnap bekiáltották a nevét, s még azt, hogy „cu tot bagajul”, vagyis minden csomagjával. Karjára vette a kabátot, nekem pedig megsúgta:

- Ne félj, jó lesz, én írok a szüleidnek és lehet, hogy ők meglátogatnak... ha megengedi az erőszak.

Nagyon hamar megtudtam, hogy baj történt, pedig hogy örültem a Kozma néni szabadulásának és annak is hogy szüleimnek hírt adhatok magamról: megtaposott életem gyenge jelét. A levél valóban megérkezett, de szülőfalum plébániájára. Később tudtam meg Kozma nénitől, hogy a szekusok szétvagdalták a kabátot, a válltömésből kivették a címet és mélységesen felháborodtak. Mielőtt dossziéba tették volna, Kozma néni még félénken rápillantott és megjegyezte a falum nevét. Megírta a levelet... De nem emlékezett a szüleim nevére, így a falu plébániájára címezte.

Én büntetésből háromnapos magánzárkát kaptam. Ott a nappalok az éjszakákkal kezet fogtak olyanformán, hogy a sötétség győzött. Kenyeret és vizet kaptam. Másra nem is volt szükségem. Szörnyű volt egyedül a pockok és svábbogarak között.

De tudtam, éreztem, hogy élni akarok és élni fogok. Igazságérzetem még mindig tiszta volt. Talán a hatalom a hibás, elmélkedtem.

Amikor három nap múlva a cellánk felé kísértek, a fény és a levegő ismét ellenségeimmé lettek. Alig tértem magamhoz, amikor Kornélia néni szólt, hogy készüljünk, fürödni megyünk.

9. Alkalmazkodás

A mosodában három csap volt, melyekből cérnaszálszerűen folydogált a hideg víz. Három nagy cella női lakóit terelték a vízhez. A foglyok számával arányosan megnőtt a fegyőrök száma is. Volt olyan, aki levetkőzött, hajat is mosott, durva mosószappannal. Én is megmosakodtam. Jó volt a kevéske víz a három napos zárka után. A kőolajjal mázolt cementen sokan hanyatt vágódtak, de ki törődött ezzel? Más nem, csakis mi, a sorstársak, mi emeltük fel őket.

A közös zárkában ismét „boldog" voltam. Lobogó, új láng gyulladt ki bennem és már nem féltem. A többiek közelsége bátorított.

Az eszmét és a reményt nem tudják megölni, gondoltam. Ember voltam és alkalmazkodtam. A beton, a tégla és szögesdrót palánkon ismét áttörtek álmaim. Magamba zártam őket, hiszen minden gondolatom a szabadság volt. Este úgy láttam, hogy fényes csillagok ragyognak a kőolaj termékkel bemázolt hatalmas kerítésen. Úgy gondoltam, nem baj, ha nem látom a csillagokat, elég ha tudom, hogy léteznek és ugyanazok ragyognak a Hargita alján is. Fénysugárt vezényeltem börtönöm zordságába. Olvasni szerettem volna, de írni nem. Könyv, újságlap, sőt egyetlen betű sem tévedhetett a közelünkbe. Olvastam tehát könyv nélkül, hangosan, egy kartonlapról. Hallgatták és figyelték a többiek, pedig csak régi olvasmányaimat elevenítettem fel, kissé kiszínezve.

A börtönben nincs változatosság, csak örökös megkeményedett egyhangúság. Nem tudtam, hogy a politikai vétkeseket kényszermunkára vagy éppen halálra ítélik. Hogy mi az a tárgyalás és ítélet, elképzelhetetlen volt számomra. Nem is törtem a fejem miatta, hiszen sokan voltak mellettem, kihallgatás és büntetéskiszabás nélkül is, bezárva, elzárva mindentől és mindenkitől, aki kedves volt neki.

10. Doina

A végnélküli napok egyhangúságán igyekeztem enyhíteni. Akadt is tennivalóm és olyan is, aki segítségre szorult, mégpedig sürgősen. A háromemeletes ágyszerkezet legalsó fokán, vagyis a földszinti ágyon, Doina néni, a tüdőbeteg asszony feküdt. Köhécselése folytonos volt és néha vért is köpött. Ő volt ott a legszebb nő. Két mélytüzű szempárral, fekete göndör hajjal, mely a fehér párnán szétterült. Arca olyan volt, mint a rózsapír, bőre hófehér, kezei gondozottak. Csendesen, halkan, árnyaltan beszélt. Ágyból felkelni nem tudott. A jelek ellenére is átmeneti állapotnak tartottam, még akkor is, ha a betegsége éppen tüdővész. Nem tudtam akkor, hogy a láz is szépíti. El-elnézegettem a többiek sápadt arcát, mélyenülő fénytelen szemeit, kopottas, szakadt ruháit. Hogy én milyen voltam nem tudom, mert fényvisszaverő tárgy nem volt a közelünkben. A foltos ruhájúak hangja keseredettséggel tört fel románul, magyarul vagy németül. A fáj, a sajog értelme minden nyelven ugyanaz volt. - Neked is fáj, de te fiatal vagy és tánti Doina hozzád ragaszkodik - szóltak nekem. Tehát tánti Doinára figyeltem. Kicseréltem rajta a hálóinget, tiszta lepedőt tettem a pokrócra, huzatot varrtam és egy kis kanállal vizet szürcsöltem a szájába. A szennyes ágyneműt összecsomagoltam. Nem értettem még azt sem elég jól, hogy halálos beteg és Szebenben lakó testvére a hatóság engedélyével minden déli 12 órakor ebédet és ágyneműt küldhetett be. Étvágytalanul evett és a maradékot nekem adta. Az üres kosárba tettem a szennyes ágyneműt és az edényeket. Az ellenőrzés alkalmával a vászonneműt széttépték, az edényeket összetörték. Szerencsére ez nem történt meg mindennap. Tánti Doina engem kéretett, ha szüksége volt valamire.

Tánti Doina egy délután mély, álomtalan álomba merült. Amikor felébredt, sírt, mert nem álmodott semmit.

Tehát mindenikünk álma a szabad világ. Sajnáltam őt, de örvendtem, hogy én álmomban mindig otthon vagyok, epret, málnát, gombát, fenyőágat szedek s a magasságot is legyőzve maréknyi havasigyopárt is gyűjtök. Összeszámláltam, hogy kinek adok belőle. Hát, csak családtagjaimnak és azoknak, akik bezártan velem együtt élik a rabság napjait. Különleges módon így keveredtek immár álmaim a valósággal.

Reggelre elszálltak kezemből a gyűjtemények, de a fenyőág illatát érezni véltem. Hat óra körül fülsértő kerepelő hang ébresztett. Hátul összekulcsolt kézzel vigyázzállásba vágtuk magunkat. Erős kulcs fordult a zárban. Mindig összeszámláltak, névsort és névviselőket ellenőriztek.

- Jaj, hát hova tűnhettünk volna el éjnek idején, annyi akadályon át?

Durva ordítozások kíséretében vonultunk ki. Wiserman néni megsúgta:

- Ne félj, ez csak arra való, hogy egy egész napra a kezükben tartsanak.

Ez sikerült is nekik. Klein néni reszketve font két kis coffot nekem. Én remegve mentem tánti Doinahoz, de ő mindent értett. Nem is kérdezett semmit. A többiek is mindannyian csendesek voltak. Én is lecsendesítettem háborgásaimat. Néhány perc múlva jött két erős legény, átok és szitkozódás közepette kiürítette a sarokban levő csebret, naponta egyszer, reggel.

- „Ne féljetek attól, aki a testet megöleti. A lélek fölött nincs hatalmuk!” - kiáltotta nekünk egy állandóan imát morzsoló néni. Ezt mi is megtanultuk és vártuk az örökéletet. Ugyanezt még két nyelven mondták el, mi pedig megnyugodtunk ettől.

A tánti Doina ágyához siettem és mint egy képesített ápolónő elláttam a teendőket. Aztán beszélgetni kezdtem a rácsos ablakon befurakodott fénysugárral:

- Megtaláltál? Na, ne mozogj! Ha megmozdultál is, még maradj velem egy ideig! Mit üzen az iskola? a szabad világ? Ha elmész messzire, arról egy szót se szólj, hogy engem bűnözőnek neveztek - figyelmeztettem a fényt.

Láttam, hogy elmenőben van és felkiáltottam a magam halk hangján:

- Napsugárka! Hozz egy szál virágot és egyetlen tarkaszínű lepkét.

A napsugár elment. Vékony kis sugarával a reményeimet is elvinni készült, de ebben megakadályoztam. Ott tartottam őket dacosan, de csak kevés ideig.

Mocskos csajkában beadták a málélisztes löttyöt és minden reggel egy darabka kenyeret úgy, hogy egész napra elég legyen. Én legtöbbször azonnal megettem az egész darab kenyeret, későbbre nem maradt semmi.

A félhomály súlya ráterült a cellánkra. Sokan voltak, akik már reményeikben is megbicsaklottak, úgy látszott, hogy az erőszak győzedelmeskedik felettünk.

11. Sétára

Egyik napon olyan esemény történt, ami még néha megismétlődött. Bekiáltottak, eget-földet zengető hangon: „La plimbare!” (Sétára!)

A beteget kivéve mindannyian felsorakoztunk. Megbilincselve vittek arra a hátsó udvarra, amelyet én az ablakból már ismertem. Téglaalakban, megbilincselve lépegettünk. Tekintetemet nem emeltem fel, de a hátam mögött jövő szólt:

- Ni, a bal sarokban egy mogyoróbokor!

Én nem vettem észre fentről és most olyannak tűnt, mintha Oroszhegy egész „Mogyoróköze” eljött volna hozzám. Aztán a cipőmet kezdtem sajnálni. Mi lesz, ha teljesen elkopik a durva vöröses slagtól? Vajon miben fogok járni? Úgy tűnt, mintha a cipőm szólt volna hozzám:

- Te nézz a kék égre és a jóságos napra! Én viszlek előre és magamra vigyázok!

Erre elgondolkoztam azon, hogy nem kell tévedésbe ejtsen a hatalom látszata. A szépséget még a legzordabb helyen is meglelhetjük, a szeretet pedig jól elrejtett szíveinkben lakozik. Már nem néztem a magas, fekete falat, sem a felette dísztelenkedő háromsoros szögesdrót-huzalt. Nem tudom hányszor kerültük körbe a „kijelölt” sétányt, mert velem volt a többiek szeretete, a levegő és az éltető napfény.

A félhomályos lépcsőház fogdánk felé vezetett. Lecsatolták a bilincset. Közben eszembe jutott, hogy a falakon túl más zárkában vajon hány hasonló emberi lény sínylődik? Mások sétája következett, megszokottan, ahogy a víz csordogál a patakban.

A vad kiáltások már nem zavartak, csak rezzenésnyileg hatottak rám. A folyosóról edénycsörömpölés és bátor, erős hang hallatszott. Hozták az ebédet. Aki a csajkámba tette a merőkanálnyi ismeretlen levet, megmutatta erős tenyerét és azt mondta:

- Ezekkel a kezekkel öltem meg négy embert. Látod, mégis tudok főzni, mégpedig elég jól. Egyél, te kislány!

Éhes voltam, de annyira elborzadtam, hogy egy kanálnyi sem ment le a torkomon.

Meghozták a tánti Doina kosarát. Megetettem, de ismét étvágytalan volt. Ő rábeszéléssel diktálta belém a maradékot, pedig hej, de nagyon kívántam! A többiek nem kértek, én pedig egy morzsányit sem hagytam belőle. Aztán összecsomagoltam mindent és négy óra körül az ajtónál álltam, hogy átadjam a kosarat a rabőrnek. Később gondoltam vissza arra, hogy a többiek a tüdőbajtól óvakodtak, azért nemették a tánti Doina maradékát, de én nagyon éhes voltam, az ennivaló finom volt és nem éreztem semmi veszélyt, nem törődtem a baktériumokkal.

12. Kivégzések

Ó, dehogyis voltam Dávid király bölcsességével megáldva! Mégis egyszer eszembe jutott, hogy a Kozma néni imáira biztos nem lehet törvénycikk. Azért engedhették el. De zavarba hozott az, hogy a halott kezébe tett céduláról írnak-e az emberi sorsok fölött határozó nagy könyvek? Az az igazság, hogy értelmem még mindig nem tudta egészen különválasztani a rabságot a törvénykönyvtől és az ítélettől.

Elrendezgettem tánti Doina ágyát. Jött is hamar a takarodót küldő jel.

Amikor először kopogtak át a falakon, hogy reggel hatkor kivégzések lesznek, én remegni kezdtem. Egy német néni azt mondta, hogy kivégzés előtt legalább két hétig nagyon jó ennivalót adnak. A miénk lötty volt. Tehát még nem halunk meg. Az elítélteket magam előtt láttam egész nap. Titokban sirattam őket és imádkoztam értük.

Valami aggasztott. A rácsos ablakon furcsa, addig nem hallott, el-elhibázott dobpergés tört utat magának. Régi filmek halálbavivő jeleneteit idézték a hangok. A tájékozottabbak megnyugtattak:

- Nem, nem kivégzés, a most megalakult pionírok dobosai gyakorolnak az utcán.

Elszégyelltem magam, látván hogy kitalálták ijesztő, téves elképzeleteimet, de azért valamennyire megnyugodtam.

A kopogtató jeleket akartam megtanulni, de nem sikerült. Késői törekvés után jöttem rá arra, hogy azok román szavakat jeleznek, én pedig anyanyelvemen gondolkoztam. Ez az emberi üzenet, mely sok-sok falon áthatolt, a szabad élet egy része volt számunkra, de sajnos a rabság is. A sötétedéssel bejutottak hozzánk a folyosóról a vezényszavak, kiabálások, bent pedig megjelentek a fekete árnyak. Ha már nem lestek ránk, mindenki talált valakit, akivel szót válthatott. Én az Emilia néni ágya felé siettem. Elmenőben láttam, hogy tánti Doina elaludt. Mondtam Emilia néninek, hogy kergessük el a bánatot. Éreztem, hogy reményeim megfogyatkoztak, de erről nem szóltam, mert hitemben még nem nagyon ingadoztam. Szükségem volt mégis némi biztatásra. Emilia néni azt suttogta, hogy ma este besüt hozzánk is a hold. Várjunk. - Igaza volt. Besütött a sötétség honába a holdfény. Felvidultam. Már annyira felismertem az élet apró szépségeit, hogy sajnáltam a csendet, de ezt éppen a saját hangom törte meg.

13. Beszélgetés a holdsugárral és a napfénnyel

- Holdsugárka, vezess minket egy szép világba! a háromszéki és az udvarhelyi tájakra!

- De Háromszéken több időt töltsünk! - replikázott Emilia néni.

- Nem, nem, én Udvarhelyre már nem is emlékszem tisztán...

Folytattuk volna, de az ajtó mellett álló társunk szólt:

- Gyorsan, az ágyba!

Hamar felkúsztam a harmadik fokra. Mindenki alvást színlelt. Az őr benézett. Amikor elmúlt a veszély, Emilia néni azt mondta félhangosan:

- Te azért vagy olyan bohó, mert nagyon fiatal vagy. Én sem tudok ellenállni, ha elkezded. De jobb is így.

A hold már nem lelhette meg apró rácsos ablakunkat, mert csak elmenőben küldött búcsúzóul egy halvány fényt. Engem azonban kis falumba vitt. Édesapám, édesanyám és nagyapám sírva kérdezgettek s én jókedvűen feleltem. Meg is mondtam nekik, hogy jól vagyok és paraszt leszek. A munkát nem felejtettem el. A testvéreim álmát nem zavartam. Tovább repültem a holdfény szárnyán. Meg akartam találni volt iskolámat. A szilencium még nem járt le. Az ablakon át láttam, hogy osztálytársaim tanulnak.

- Talán holnap lesz a képesítő vizsga?

Igazad van, holnap lesz az utolsó próbatétel. Aztán jöhet a tanítás! - szólt az egyik volt tanító-néni.

Ez ismét elszomorított. Az iskola környékén félni kezdtem a szekusoktól. Különös, zavaros álmaim voltak. Ébredéskor meg is mondta egy német néni:

- Máskor éjjel ne forgolódj annyit, mert a tánti Doina ágya is megmozdul.

Felkelés előtt a hajdanvolt gyermekkoromra gondoltam, majd a valóságra. Küzdelmem a hatalom ellen reménytelen, veszélyes próbálkozás volt. Mégis az a reménysugár volt a megtartó erőm, amely azt parancsolta:

- A harcot állni kell, elestél, de állj talpra újra! Tiszta forrást kell találnod a mocsárban is!

Lassan, lassan teltek a nyári napok. Senki sem ment el, új rab sem érkezett. Már-már az örökkévalóságra lehettünk berendezkedve. Egyetlen esemény volt, ami változatosságot hozott. A morzézás folytatódott: kivégzésekről, tárgyalásokról értesültünk. Különös jóslati erő segíthetett, mert minden este előre tudtuk a másnapi tárgyalásokon hozott ítéleteket.

14. Őszi jelek

Egy nyárvégi napon sétára parancsoltak. A bilincs már csak a lelkemet sértette. Testem megszokta azt is. A mogyoróbokrot, a napot és a végtelen égbolt egy részét néztem. Ez okozta a kábulatot. A lépcső félhomályában is egykedvűen menegettem befele „sétánk" végeztével. Az utánam jövő megbotlott a lábamban és elvágódott. Erre mindenki megállt. Nagy halom csomag volt előttünk kusza összevisszaságban. Néztem, s a nevemet kerestem rajtuk. Nem, nem volt sehol. A többiek is ezt tehették, mert még négy rabőr érkezett, hogy betereljen minket, az eddig oly engedelmeseket. A bilincset levették és olyan jó volt. Lelkem felszabadult, de gondolataim a csomagok körül maradtak. Végül tisztázódott minden:

- Ne várjatok! Mi csomagot nem kaphatunk, csak a köztörvényesek! - mondta egy asszony, aki jogászból vedlett rabbá.

A nyomorúság ismét közelebb hozott minket egymáshoz. Mintha egy kiváló mécsvirágot fogtunk volna körül, úgy mondtunk le mindnyájan, egyetlen halk sóhajtással a csomagokról is.

Tánti Doina elég jól átvészelte a nyarat.

- Az ősz vagy a tavasz elviszi, már nem bírja sokáig - súgták nekem a többiek.

Értelmem azt is felfogta, de a szívem nem. Ezenkívül csak kivégzések híre terjesztette a döbbenetet. A gyógyulásban titokban mégis bíztam.

Egyhangú volt minden, egyetlen rabmadár sem készült szárnybontásra. Engem senki sem keresett, senki sem hívott, senki sem vigasztalt, de nem is szomorított. Az idő kereke törvényszerűen, megállás nélkül forgott és az eltelt napokat is elnyelte valami hatalmas szörnyeteg.

Ismét a téglalap alakú vöröses udvaron voltunk. A napfényt már áldásként vártam, pedig a fény gyérült, csak szállingózott, s kiszabott sétám a satnya mogyoróbokor közelébe ért. Három szem mogyoró gurult elém. Nem mertem volna felvenni, de nem is tudtam lehajolni értük a bilincs miatt.

- Úristen, itt lenne az ősz? - nyilallt fel bennem egyidőben úgy a kérdés, mint a felelet.

Befelé menet az iroda előtt egy színevesztett virág is azt jelezte, hogy elment a nyár anélkül, hogy nekünk üzenetet hozott volna, de üzent az ősz a cella homályával, a korai sötétedéssel, a késői virradattal, de főleg azzal, hogy egyre hidegebb lett. Újabb párarétег csapódott a falakhoz, s újabb penészfoltok nőttek. Magunkra öltöttük minden ruhadarabjainkat, de a pokróc is kevés volt. Dideregtem. Nem csak én, hanem a többiek is fáztak. Egyedül tánti Doina szavai értek meglepetésszerűen:

- Én nem érzem a hideget, ti sem fázhattok! - és hangja elgyengülő volt.

- Lázas, nem érzi, hogy hideg van - próbálták megmagyarázni többen is, mikor ő elaludt.

- Én is lázas akarok lenni! Nem bírom a hideget! - törtem ki akaratlanul.

- Hallgass! Nem tudod mi az - utasítottak rendre.

Fegyelemre intettem magam. Egyre hidegebb lett és az áhított láz sem érkezett meg. Lefeküdtem a beteghez, hogy megmelegítse fázós lábaimat. Csak arra vágytam délutánonként, hogy lázas, elalélt testével az élet melegét árassza belém. Néha a kezemen és a ruhámon apró vércseppek voltak. Nem izgatott ez sem és talán semmi. Már-már oly sok mindenről lemondtam.

15. Édesapám

Csaknem egészen nyugodt voltam, amikor ismét riadalom tört rám. Október első dekádja lehetett. Az esti morzézést az ágyból hallgattam végig. Félig sötét volt már, nem láttam, de éreztem a jeleket értő, felém irányuló tekinteteket. Felültem, lekúsztam az ágyról, az ágysorok között a falhoz rohantam. Néztem a penészes elválasztót és biztos voltam, hogy nekem üzennek. Amikor a „beszélgetés" véget ért, én a csendes, székelymódra felkiáltottam a kérdések jajongó özönével:

Jaj, ki van bajban?
Jaj, mit üzentek?
Jaj, ne nézzetek!
Jaj, beszéljetek!

- Idősebb férfiakat hoztak ma Udvarhelyről. Köztük van a te apád is. Ne félj, nem egyedül jött. Talán hatan vannak.

- Hol van? - törtem ki jaj nélkül, mintegy belenyugodva.

- Itt, a mi cellánk alatt. Te kell hírt adj, mert ő nem talál rád. Segítünk. Bátorság, kislány! - súgták többen is.

Na, abban már nem is volt hiány. Segítettek, hogy az ablakhoz másszak. Megmagyarázták, hogyan kell jól megkapaszkodni a rácsokban.

- Akkor beszélj, ha a rabőr az udvar átellenes oldalán áll - figyelmeztettek még.

Beszélni akartam. Nem rémített meg a magánzárka sem és kiabálni kezdtem:

- Édesapám! Édesapám!

Az őr elég távol volt, én pedig lestem a szavakat. Tudtam, hogy valaki meghallotta, s a rabok jártassága segít apámnak is. Néhány perc alatt valahogy az ablakhoz is tuszkolták, én pedig ezt megéreztem és újra szóltam:

- Édesapám! Édesapám!

- Margit, hát te vagy, fiam drága?

- Igen, igen, én vagyok, de maga, hogy került ide?

- Hoztak, nem tudom miért, de te honnan beszélsz?

- Innen, a feje felett levő rácsos ablakból, de nehogy sírjon, mert én jól vagyok.

- Nem sírok leánykám - mondta zokogva.

- Hát édesanyám, nagyapám, a testvéreim?... - Bánat szorongatta a torkomat és nem fejeztem be a kérdést. Ő mégis felelt. Értette ki nem mondott szavaimat is.

- Ó, ne búsulj! Ők jól vannak, de te, te vigyázz magadra!

A beszélgetés befejeződött. Két őr is közeledett. Beleestem az ágyba. Felvillant az apró villanykörte és a folyosóról is belesett az őr. Nem jött álom a szememre. Nem magam miatt, édesapámért és az otthoniak miatt aggódtam.

- Nem alszol? - kérdezte németes hangejtéssel egy néni.

- Nem, nem és nem is fogok! - válaszoltam olyan bizonyossággal, mint amilyen a valóságban volt.

- Gyere át hozzám, legalább nem fázunk.

Csodálkoztam hogy hív, mert mindig tartózkodó, hallgatag volt. Végül az ő ágyemeletének földszintjére kerültünk, hárman egy ágyba. De előnyünk is volt, mert így három pokrócunk lett. Ők németül suttogtak. Már értettem, hogy mit nem akartam: azt, hogy sajnáljanak. Ezért meséltem el nekik a három fázós malacka történetét, melynek csattanója az, hogy sorra állandóan középre furakodtak mindhárman.

Ők engem tettek középre. Nem aludtam, de nem is fáztam azon az éjszakán. Segítettek rabtársaim.

16. Tárgyalás

Másnap a cellatársak a logikát keresve rájöttek valamire:

- Tudod mi lesz? Hát tárgyalás.

- Az nem lehet, nem hívtak soha az irodába. Nem kérdeztek, nem írtam alá semmit - próbáltam indoklást találni.

- Te kis naiv, hát miért hívnának? Mindent leírtak, mindent eldöntöttek. Egy nagy könyvbe már régen leírták mindenikünk bűneit és büntetését.

Ezt aztán igazán nem értettem, de annyit igen, hogy megállok majd a haditörvényszék előtt és ők felolvassák, hogy mi lesz a sorsom.

- Akkor tehát az előre kiírt sorokat olvassák fel? - tapintottam rá a lényegre kacskaringós székely észjárásom segítségével.

- Valahogy úgy, de mégsem egészen. Elmondják a vádat, kérdeznek, te felelsz, de a feleletednek nem sok értéke lesz.

Megnyugodtam, amikor rájöttem, hogy már elég jól kezdek eligazodni a jogi ismeretek terén is.

Ismét egy „boldog" hét következett. A beteg gondozása mind több időt igényelt, élelmem is volt, mert egyre kevesebbet evett és végtelenül vártam az estéket. A morzézás hamar befejeződött és aztán aki tehette segített, hogy minél hosszabb ideig beszélhessek édesapámmal, de ő kurta, székelyes egyszerűséggel szólt mindig. Nem volt a szócséplés értője. Be kellett érnem rövid néhány mondattal, vagy mondat helyett használt szóval. Ő még két hét múlva sem értette meg, hogy miért zárták be.

Október végefelé megmondtam én is neki röviden:

- Itt az a rossz, hogy fázok és a jó az, hogy emberek között vagyok.

Hozzátettem:

- Amióta édesapám is itt van, olyan forma, mintha otthon lennék.

Tudta ő, hogy mit jelent az „olyan forma" kifejezés.

Egyik este átkopogtak a falon: - Ma október 27-e van. Holnap lesz a székelyek tárgyalása.

Siettem, hogy lekiáltsam édesapámnak:

- Édesapám, holnap lesz a tárgyalás!

- Tudom fiam, akkor hát találkozunk - mondta ő is erős indulatok nélkül.

Ennyit beszéltünk a tárgyalásról. - Jaj, szegény apám, ő sem igazodik el a törvények útvesztőiben, ismertem fel a valóságot.

Reggel Emilia és Wiesermann néni készítettek fel: befonták a hajamat és kölcsönkért melegítőt is adtak rám.

Nyolc óra után szólították a nevemet, azzal az útszóval, hogy:

- A tárgyalásra!

Két fegyveres kísérőm volt, de bilincs nem, pedig lélekben erre is fel voltam készülve. Egy földszinti nagy terembe értünk. Egy hosszú asztal mögött katonatisztek ültek. Jelen voltak a férfiak, a társaim, akik talán nálamnál többet tűrtek-szenvedtek, és azt az érzést keltették bennem, hogy mindannyiuk testében már a lélek is gyengélkedik, de nagyon, nagyon.

Zavaróan sokan voltak a teremben és később bizonyosodtam meg, hogy rengeteg a civil ruhás szekus. Hozzátartozók nem jöttek. - De mégis! - kiáltottam fel és ezzel nagy hibát követtem el. Észrevettem a terem bal sarkában a székelyharisnyás öregeket. Igen, őket tekintettem szülőföldem küldötteinek. Egy ideig néztem, hogy pontosan tudjam, hol van édesapám. Egy óvatlan pillanatban átszaladtam hozzájuk. Apám az ölébe emelt, mint régmúlt gyermekkoromban.

De kitéptek a karjaiból:

- Vissza a kijelölt helyedre! Itt nem maradhatsz, ők is vádlottak!

Visszakullogtam.

Jézusom, jaj, mi lesz, ha őket is vádolják?

Már ismét önmagamat okoltam mindenért és az öregek csoportját néztem. Gyolcsingük és székelyharisnyájuk fehérségét nem foldozta be a penész. Ujjasuk, vagyis rövid posztókabátjuk volt. Ősz fejüket lehajtották. Nem igazodtak el a szokatlan környezetben. Szégyellhették magukat, hiszen a törvényt még soha sem szegték meg. Tisztességüket úgy őrizték meg, hogy saját lelkük és értelmük törvényei szerint éltek.

Nem tudom, hogyan kezdődött és hogyan ért véget a tárgyalás. Minden zűrzavarnak tűnt. Önmagam esetére mégis emlékszem. Büszke akartam lenni, de szánalmas lettem. Álltam egyedül egy fából készített keretben. Kérdeztek, de nem fogtam fel a kérdések értelmét. Megláttam az egyik udvarhelyi szekust civilben. A neve értelmembe furakodott, de csak így: - Radó - kiabáltam rámutatva:

- Ő, ő volt, aki megveretett!!!

Radó keményen nézett rám és kezével amúgy székelyesen jól megfenyegetett.

Összeestem. Amikor magamhoz tértem, egy fapadon feküdtem és valaki fölém hajolt:

- Ki maga? Mit akar? - kérdeztem.

- Szekus vagyok, de nem Radó, és nem udvarhelyi, hanem szebeni. Te pedig szép kislány vagy, de heves.

- Menjen innen, nem akarok szekust látni - rebegtem még kábultan.

Visszahúzódott és csak annyit mondott:

- Pedig még látni fogsz!

Visszakísértek a cellába. Amikor beléptem, akkor kérdeztem csak meg:

- Hol van édesapám? Elítélték-e?

- Ezt tudnod kellene - mondták csendesen a teremben. Elhallgattam, hiszen igazuk volt.

- Ne félj, este megtudjuk - biztattak.

Tánti Doina azt mondta, hogy szabadnap jár nekem.

Délutánra megnyugodtam, este pedig átkopogtak a falon. Az én büntetésem 8 hónap börtön és egy év felfüggesztett.

- Dehát én egy évet ültem már! Hát édesapám?

- Apád egy évet kapott felfüggesztett büntetésként és 10000 lej bírságot fizettetnek majd.

A többiek gondolták, hogy elengednek és Wiesermann néni felém közeledett. Én elgondolkoztam azon, hogy milyen lehet a felszabadulás.

- Gyere, hadd mondjak neked valamit! A férjem neve Ernst. Az enyémet tudod. Meggyesen lakunk. - Egy cédulára egy utcanevet és 17-es számot írt.

- Nem kell a 17-es szám, mert azt megjegyzem!

Végül is maradt az egyetlen utcanév.

- Írj az enyéimnek - kérlelt.

- Nem, nem, édesapám oda jár szekerességre. Ő felkeresi személyesen, én pedig előre mindent elmondok neki.

Jó elgondolásnak tűnt és én cserébe azt kértem, hogy mondja el ő is, miért zárták be.

- A gyermekeimért - kezdte oly egyszerűen, mint ahogyan a világon bármelyik édesanya. - Négy gyermekem van... Remélem. Rendelet jött, hogy a nagykorúakat Szovjetbe viszik kényszermunkára. Hegyi pásztoroknál rejtettem el őket. Mindenkinek azt híreszteltem, hogy a visszavonuláskor nyugatra mentek. Elhitték és ma is így lenne...

- Miért csak lenne? - kíváncsiskodtam.

- Mert egy „jóakaratú" szomszédasszony feljelentett és azt állítja, ők még mindig nem mentek el, de ezt eddig más nem bizonyította. Engem bezártak. Nem tudom, mi van a gyerekeimmel. Most azt is féltem, aki decemberben 18 évet tölt. Valahogyan tudasson a férjem mindenről.

Reggel elláttam a tánti Doina körüli teendőket... Az egész nap kétség-várakozás, remény és lemondás között telt el.

17. Kinyílt a kapu

Reggel kilenc óra felé szólították a nevemet. A szatyor még megvolt, de üresen. Senkinek semmit sem hagytam, hiszen nem volt semmim.

Meghatott, amikor láttam, hogy azok is könnyeznek, akiket eddig közönyösnek véltem.

A hatóságok gépjárműve várt kint, s kinyílt a hatalmas börtönkapu. A kocsiban ült a szebeni szekus. Tehát találkoztunk.

Reméltem, hogy az állomásra visznek, de tévedtem. A nagyszebeni szekuból is megismertem egy szobát. Igen, szoba volt, egy elég nagy rácsos ablakkal. Már két román pap ott volt. Én édesapámért búsultam. Ők megnyugtattak, mondván, hogy innen az út hazafele vezet, ki a fényre. Azt is megtudtuk, hogy édesapámék hatan, egy másik, nagyobb szobában vannak. Jóízű ételt adtak és én ettem is jó étvággyal.

Azt hittem, hamarosan otthon leszek, de a szekun tartottak még két-három hónapig.

Mikor elengedtek, minden papír az édesapám kezében volt, de az ujjasa belső zsebébe tette, hogy az én kezemet foghassa. De meleg, de finom, de jó volt e kéz érintése! Később az ujjas is engem melegített. Apám pedig gyolcsingben és lájbiban maradt.

Borongós, zimankós téli nap volt és én sehogysem igazodtam el a szabad világban. Még az állomást is kerülő úton találtuk meg. Nagyszebenből Segesvárig édesapám térdén ültem. Hallgattunk. A hátunk mögött hagyott veszély után nem találtunk szavakat. Megszűnt a feszültség, a végzet megtette, ami sorsom zárt könyvének elejére íródott.

Nem gondoltam, hogy újabb feszültségek vannak már-már kibontakozóban.

Segesváron más vonatra vártunk, arra, mely Székelyudvarhely felé pöfögte a füst- és gőzgolyókat. Nehezen haladtunk, úgy, mintha a vonat életünk terhét is cipelte volna.

Nem néztem szét a kupéban, de értelmem, szívem és fülem nyitott volt. Udvarhelyi nyelvjárással beszéltek. Valaki megszólított:

- Honnan jössz és hova megy, te leányka?

Jaj, mit feleljek? Honnan jövök? Hogyan mondjam el az igazat? Szégyentől elpirulva hallgattam. De aztán megtalálta csavaros eszem a választ:

- A hátam mögül jövök, az orrom után megyek, úgy szó szerint, ahogy mondom.

Ezzel sikerült leráznom a kíváncsiskodót. A végállomástól lovasszekérrel mentünk hazáig.

18. Itthon vagyok

- Jézusom! itthon vagyok!

De szép a régi székelykapu, a tornácos ház, az eresz s az ereszalja! Szívem kikívánkozott a keblemből, lelkem csordultig telt a viszontlátástól.

Bodri kutyánk nem ismert meg azonnal. Úgy ugrott nekem, hogy közben nagy tömeg latyakos havat fröccsentett rám, aztán pedig szégyenkezve, lábamhoz súrlódva mondta el kutyamódra a bocsánatkérést.

- Vajon hányan nem ismernek, vagy nem akarnak majd megismerni? - nyilallt belém a szabad élet első nagy kérdése.

Beléptem a konyhába.

- Édesanyám! Nagyapám! Domokos! Erzsike! Irénke!... - hangom lehalkult és már csak suttogtam valamit. Az öröm és a régi bánat leselkedő árnyéka elvette a hangomat.

Aznap este nem beszéltem többet. Hetekig pedig nem mozdultam ki a házból.

Édesanyám beletörődve mondogatta:

- Nem baj no, csak erősödj, jöjj helyre!

Sokan eljöttek hozzánk. Különös érzés vett erőt rajtam. Láttam, hogy szülőföldem befogad és én nem tudtam elfogadni őt, nem tudok a régi ismerősökhöz sem közeledni.

Miért, miért, miért volt ez így? Hiába rágódtam, a válasz nem volt kéznél. Talán én nem vagyok már a régi. Egy év alatt felnőttem, de sem a fiatalság, sem az érettebb korosztály felé sem indult lábamtól ösvény, csak veretlen út.

Ropogó kacagásom immár a múlté volt, sőt, az erőltetett mosolygás pedig nem volt az előnyömre. Körülöttem a régi is új volt.

Egyetlen dolog kötött az eltelt esztendőhöz és ez ismerős volt. Mindennap kellett jelentkeznünk a csendőrségen. Eleinte édesapámmal együtt mentünk, de később valahogy elintézte s így az én elbocsájtó levelemet is ő vitte helyettem.

Eltelt a karácsony... aztán amilyen hamar beköszöntött, oly sietve búcsúzott a január is. Végre olvashattam. Különösnek tűnt, hogy senki sem mondja: „Sok a dolog, tedd le azt a könyvet!”

Nagyapámmal elbeszélgettünk. Szavaiból az igazság, vagy legalább annak a vágya áradt. Neki bevallottam, hogy gondolatban vissza-visszatérek volt rabtársaimhoz. És magyarázom nekik, hogy bízniuk kell.

Egy tekintetből röppent felém a kérdés:

- Te miben bizakodsz?

- Abban, hogy meghátrál a sötét erő, szétfoszlik a sűrű zavaros köd, jönni fog a reggeli fény... De nem vagyok olyan biztos benne.

Amikor ezek eszembe jutottak, hitem gyenge szála erősödni kezdett. Én, aki ismertem a harc csodáját, a győzelem csodáját vártam.

Szörnyűség térített vissza a valós életbe. Egyik februári éjszakán nagyapám jobblétre szenderült, visszaadva nemes lelkét teremtőjének.

Döbbenten néztem a munkától kérges kezeit és arcvonásait akartam megőrizni. Nefelejcskék tekintete nélkül ez majdnem lehetetlen erőfeszítésnek tűnt. Teste elvegyült az édesanyafölddel és úgy képzeltem, hogy lénye az örökerdők világában lakozik, ott rátalálhatok, ha nagyon akarom. Ez igaz is volt, de a házban, az udvaron, a kertben és a szíveinkben hatalmas, betölthetetlen űr maradt.

Kemény hófúvások kezdődtek mindjárt a temetés után. Az élet pedig nem állt meg.

19. Édesanyám intézkedik

Egyik fagyos reggelen édesanyám elővette a kockás gyapjú átalvetőt. Beletette a tejes kannát, s hogy ne legyen egyensúlyvesztés, a másik felébe fuszulykát, aszalt szilvát és almát rakott. Nagyon egyszerűen szokott tudakolózni, közölni pedig még nagyobb könnyebbséggel:

- Bemegyek a városba s eljárom, hogy beírjanak az iskolába.

Azonnal kitört belőlem a heves tiltakozás:

- Ne, ne menjen, én nem akarok már tanulni, én földműves akarok lenni, itthon!

- Na, én mégis megpróbálom - szólt még vissza a kapuból.

Ismertem a jóságát, de erős székely makacsságát is. Azt hiszem, abban bíztam, vagy inkább azt hittem, hogy úgysem vesznek vissza. Nem is vettek volna vissza, hacsak rajtuk állt volna a dolog.

Mikor este hazajött édesanyám, én már a fejést végeztem. Nem tudom, mennyire örült ennek, mert csak azt mondta:

- Voltam a szekusoknál, a pártnál és az iskolában. Megmondtam nekik, hogy a leányom kitűnő tanuló és csak egy tanulmányi éve hiányzik.

- Na, és? - kérdeztem.

Nem válaszolt, sok volt a dolga. Ő is magába zárta a küzdelmet. Egyedül vívta meg a harcot.

Már a testvéreim is úgy megszokták közellétemet, hogy ők is velem könyörögtek:

- Ne járkáljon, édesanyám!

Nem nézett egyikünkre sem, csak dacosan pakolta az átalvetőt s indult a síkos úton vagy a térdigérő hóban. Néha egy-egy lovasszánra felkérezkedett. Közvetlenül tudott beszélni mindenkivel. Szándékát értették az emberek és értékelték is.

Hat napig járta az úttalan téli utakat, tért meg szótlanul a vakító fehérségben vagy a vaksötétben. Azt hittük, már belefáradt, de egy napi pihenő után ismét új hétfő és új út következett. Estére elfogyott a dolog és mi aggódni kezdtünk:

- Mindenki hazajött, aki reggel elment? - kérdezte Domokos.

- Igen, az utolsó is, csak az anyátok nem - fokozta nyugtalanságunkat édesapám.

Tudom, hogy ő kint várta. Mi a faluvégén laktunk. Előttünk pedig elhaladhattak, akik reggel a város felé indultak. Vártunk, csendben imádkozva, hiszen bármi megtörténhetett. Hosszú órák teltek el és mi ültünk szótlanul, saját eszünkre, szívünkre és vélekedésünkre hagyatkozva.

Este kilenc óra lehetett, amikor a hidegtől terhesen csikorgott a kapu s kattant a zár. Felállva, tisztelettel vártunk. Édesanyám belépett hamar az ajtón. A haját és szemöldökét borító zúzmara a konyha melegében vízzé lett s végigcsordult homlokán, arcán. Olyan volt, mintha sírna, pedig örült. Olyan volt, mintha fáradt lett volna, pedig erő sugárzott belőle. Amikor megszólalt, csak annyit mondott:

- Na, ma elintéztem.

- Mit? hogyan? - szállt felé a kérdések özöne.

Nem én kérdeztem, nem én sürgettem, mégis felém fordult, amikor válaszolt.

- A leánykát visszaírattam az iskolába.

Én döbbenten hallgattam, de ő azzal nem törődött. Letette az átalvetőjét, hárászkendőjét, gyapjú lájbiját, de közben beszélt is, melegedett is a tűz mellett.

- Ismét bejártam az utat a szeku, a párt és az iskola között. Az iskolában mélységesen hallgattak. Rosszat véltem a dolog intézése körül és visszaszaladtam a szekuhoz. Nem engedtek be. Erre kivettem a tejeskannát az átalvetőből s leültem rá pont a bejáratnál. Nem féltem, csak izgultam. Valamiért megint nagy sürgés-forgás volt ott, s mindenki belémbotlott. Volt, aki átlépett rajtam, de legalább tizen megálltak és megkérdezték, hogy miért ülök ott? Elmondtam hamar, hogy addig nem mozdulok, amíg a leányomat vissza nem veszik az iskolába. Több mint öt órát ültem. Már elég késő volt, amikor egy egyenruhás kijött és azt mondta, hogy telefonáltak a párthoz. Hamar odasiettem és megtudtam, hogy a pártról az iskolába telefonáltak. Mire odaértem, bezárták az irodát, de az igazgatónő az épületben lakik, s tőle tudom, hogy már be is írtak.

- Látta a beírási naplót? - kérdeztem.

- Be kell menned - mondta felém fordulva anélkül, hogy a kérdésemre felelt volna.

Az egész hihetetlennek és lehetetlennek tűnt. Nem szóltam, hogy ne rontsam el az esetleges örömet.

Másnap édesapámmal ketten mentek a városba, hogy olyan szállást találjanak, olyan helyen, ahol legalább két-három majdani osztálytársam lakik. Meg is találták a megfelelőt. Édesapám, aki a csendőrségre is járogatott jelentkezni, óvatosabban fogalmazott:

- Úgy néz ki, hogy visszavesznek.

- De én nem megyek! - tört ki belőlem a tiltakozás.

Nem is mentem jóideig. Szegény édesanyám kétnaponként begyalogolt a városba. Gondolom, ígérgette, hogy nemsokára megyek, nehogy kiírjanak.

Február vége felé döbbentem rá arra, hogy mily rossz vagyok, nagyon makacs, és elnézem, hogy édesanyám járjon helyettem az iskolába. Már-már az egész ház felbolydult otthon.

20. Vissza az iskolába

Egyik március eleji napon azt mondtam:

- Na jó, bemegyek, megpróbálom.

Mindenki a csomagomat készítette, s a régi táskámat pakolta. Tankönyveim is voltak, mert édesanyám lassanként beszerezte, csodával határos módon. Ma sem tudom hogyan.

Reggel ráléptem a szívemre, az érzékenységemre és otthoni életem napjainak emlékére. Már új harc csodájára vagy kudarcára gondoltam.

Tehát elmegyek. Nem lesz könnyű, de dacosan, félelem nélkül akartam. Nehéz volt. De álltam a sarat. Bence néni jó volt. Ibi, Emese és Rózsika nem kérdezősködtek.

- Miért is tették volna? Mindent lehetett rólam tudni.

Édesanyám annyit mondott, hogy az igazgatónő vállalta el a felelőséget viselkedésemet és magatartásomat illetően.

- Nem hozok bajt rá - szóltam csendesen.

Mindenki felismert Udvarhelyen, de én az arcok mögött nem láttam az embert. Édesapám szorgosan járt el a jelentkezésre, s ahogy később tudtam meg, az igazgatónő is titokban adogatta a megnyugtató telefonokat a kíváncsiskodó állami szerveknek.

Tanáraim nem érdeklődtek, de a folyósón akkor is köszöntöttek, amikor én némán akartam elmenni mellettük, de én befelé fordultam és nem értettem meg, hogy tisztelnek és szeretnek.

IV-ik B osztályba kerültem. Három tanulón kívül csak régi, kedves tanáraimat ismertem. Ismét a több mint másfél évvel azelőtti áldatlan állapotot véltem kialakulni, pedig mostani helyzetem egészen más volt. Nem gondoltam, hogy oly nehéz lesz vállalnom börtönviselt önmagamat.

- Igen, a tanulást, azt, azt kell bepótolnom - ötlött fel bennem az új gondolat. Ösztönzés nélkül, új daccal fogtam hozzá. És kitartóan tanultam, cél és hit nélkül is. Ez mégis könnyített rajtam, mert amikor értelmemet szorítottam kordába, már nem kínzott a belső bujdoklás keserűsége.

A néha-néha rámtörő bátorság új elszántsága rázott életre, de a hajdani lángoló tűz, mely fűtött, hajtott, immáron halk fohásszá csendesült. Mégis-mégis annyi ellentét! Az életemen esett csorbát csak fel-feltörő titkos néma zokszóval bírtam elviselni.

Úgy siettem a tanulással, hogy három hét múlva már a napi leckénél tartottam. És ekkor lelkem mélyén titokban felcsendült a remény halk hangja, de ugyanakkor szakadt rám a kétely is. - Értelmetlen lehet minden törekvésem? De hátha mégsem! Talán lesz majd velem is valami. A tanáraim is segíteni fognak... Ezt éreztem, de valahogy biztos is voltam benne.

Önmagamat figyeltem. Tudtam, hogy el kell űznöm a riasztó kétségeket, de nem gyávasággal, hanem felemelő, bátor kiállással. Kihez szóljak? Ki értené meg zaklatott fiatal életem igaz valóságát? Megtalálom az utat egyedül is... Gondolataim szárnyán most már ismét a rabságba repültem vissza. Megtaláltam azokat, akiktől elbúcsúztam október utolsó napján. Hozzájuk beszéltem, őket vigasztaltam, és tudtam, hogy ők megértenek.

Nem csodálkoztak sem büszke bátorságomon, sem lesütött szemű szégyenkező lényemen. Tiszta szívvel, érthető szóval, bátorító tekintettel adták tudtomra, hogy ne féljek akkor sem, ha a szótlanság magánya vagy a magány szótlansága kínozna is. Ó, én szegény, legyőzve is bátor akartam maradni, mert egy kemény parancsszó azt üzente, hogy el kell viselni a sorsot.

Közben teltek a napok. Meglepő volt, amikor a magyar irodalom tanár felolvasott egy dolgozatot. Az enyém! Ismertem rá gyöngyöző homlokkal, szívdobogva néhány kifejezésemre és idézetekre, melyekkel értelmem telis-tele volt még akkor. Megdicsért. Szavai úgy hangzottak, mint régen, de mégis mintha valami mélységből törtek volna felém, hogy felrázzanak, észretérítsenek, meggyőzzenek.

Én dacos öncinizmussal, leszegezett fejjel fogadtam a szép emberi szót. Valami halvány gyertyaláng mégis felcsillant bennem és a tanár színes, szép szavai az akaratomat tették acélossá. Úgy hozta a sors, hogy másnap matematikából és pedagógiából is elismerték eredményeimet. Megtört a közöny, zubogott fel lelkemből a felismerés. Örvendeznem kellett volna, de nem mertem, meggyötört életem mérsékletre intett. Túl mélyen véső dött belém az ártatlanul meghurcoltak emléke. Hol vannak? Mi van velük? Élnek-e? Wieserman Ernst nem válaszolt a novemberben elküldött levelemre. Édesapám csak 24 órára hagyhatta el a falut... Szombat volt és én hazaszaladtam, mint hajdani valódi, igazi diákkoromban.

- Édesapám szekerességre ment Meggyes felé. Két napra engedték - fogadtak otthon a hírrel.

Este a testvéreim fogták a kezemet. Hárman kérdeztek egyszerre, úgy törtek rám a kérdések, mint a hargitai hegyi patakok zúgása. Oly jó volt hallgatni az ismerős zengésű, ízes szavakat. Hallgatag maradtam, de annyira unszoltak, hogy felelnem kellett. Szavaim igazak voltak, de édesanyám elszomorodott. Gyászos tekintetét nem bírtam elviselni és azért úgy futtában mondtam meg, hogy már három tanár is értékelte eredményeimet. A hangulat helyrejött. A kacagást, zsivajt, már az édesapámért való aggódás homályosította el csupán. Eltelt két és fél nap. Nem érkezik, nem jön. Vajon nem lesz baj miatta? Anyám szeme még ebben a várakozó hangulatban is ragyogott és jobban világított, mint a petróleumlámpa gyér fénye.

Családomat akartam vigasztalni, amikor lefekvés előtt megjegyeztem, hogy testemet a szívós erő megvédte a tüdővésztől, értelmem és érzelmeimet is akaratom igazgatja. Ez jó megnyugtató volt.

Vasárnap délelőtt csengettyűszó jelezte édesapám érkezését. Messziről felismertük a hangot. Nem volt az egész faluban két ugyanolyan csengettyű és azt is tudtuk, hogy mindenik ló nyakán más zenével csilingel.

- Hó! - hallatszott édesapám hangja.

Tágra nyitottuk a kaput, a lovak pedig az ernyősszekeret az udvar közepéig húzták.

- Hát haza jöttem - szólt édesapám köszönés helyett. - Megyek a csendőrségre jelentkezni, nehogy valami baj legyen. Fogjátok ki a lovakat - szólt még elmenőben.

A lovak prüszköltek, megrázták dús, sötét sörényüket és a maguk módján, csilingelő csengettyűszóval üdvözöltek. Kifogtuk, elláttuk az állatokat, s leszedtük a zsákokat is. Mire ismét megjelent édesapám, az étel az asztalon gőzölgött. Arra vártam, hogy leül és beszélni fog.

Nem kezdte jelentős dolgokkal:

- Hát, nem hoztam sokat.

Senki sem szólt semmit. Ő rámnézett és ennyit tett hozzá:

- Felkerestem a szász családot. A két kiskorú otthon van. A másik kettőről pedig a hatóságok nem tudnak. Ügyvéd keresi fel az asszonyt, ha sikerül, ha megengedik...

Ennél többet nem tudtam meg róluk. Elgondolkozva bámultam az asztalt. Keserű bizonytalanság szorította a torkomat.

Hétfőn reggel visszamentem az iskolába. Fáradt lehettem, mert csak a hajnal rózsaszínje, a harmatcseppek ezüstje ébresztett figyelmes észrevételre. Örömosztogató, ígéretes tavaszi reggel volt. A felkelő nap áldott sugara rámragyogott a keleti sarokból. A pazarló fényözönben megszólalt egy madár.

Mennyi fűszál és mennyi pitypang! Dicshimnuszt akartam kiáltani, hogy méltóképpen üdvözöljem a természet reggeli ébredését... Egy bokorból rebbenéssel szállt fel egy madár és eltűnt levegőég magasságában. Elvitte a himnuszom ihletét. De a tavaszvarázs reményteljes gondolatokat ébresztett bennem. Sietnem kellett a tanulás miatt is és azért is, mert tudtam, hogy valaki felel az iskolában az esetleges késésemért.

Hét közepén kezdődött a tavaszi vakáció. Falunkat nem sodorta el a vihar és a földek is megvoltak még, de a keserű szavak nem fogytak el.

- Nagy az adó! Sok a beszolgáltatás. Semmire sem marad, elmegy a föld, talán a kert is. A közbirtokosságit pedig már elvették.

Ki hallotta meg a kesergést? A félelem süketté tette a füleket, elhomályosította az emberek szemét. A bátrak, akik mertek és próbálkoztak, ki tudja hol sínylődnek? Márton Árpád dolgozott, én pedig tanultam.

De mi lett Kovács Sándorral? Őt nem tudták kelepcébe csalni, de távollétben elítélték. Mégis boldogított az a tudat, hogy szabadságát védik a hegyek, a vadonok.

Otthon nem beszéltek velem ezekről a dolgokról, mert talán kímélni akartak.

Zsongott a tavaszi mező, s mi magot szórtunk a sziklás rögbe. Kint a szabadban rámtalált a hangom és érzetem, hogy maradék emberi méltóságom immár sorsommá lesz. A rét zöldje, az ég kékje, a hajnal bíbora, a hosszúra nyíló alkony visszaadták maroknyi önbizalmamat. Nagyapám, aki jó földműves volt, megtanított ugart törni, veretlen csapásokon átvergődni, mocsarakon is átgázolni. Jaj, de ő már sehol sem volt! Oly csendesen húzódott meg szívünkben, mintha öröktől fogva csak ott lakozott volna. Néha mikor döntés előtt álltunk, azért most is eligazított. Tudtuk, hogy mit tett volna ő a legkülönböző helyzetekben is.

A vakáció fogyott, mint a hold és bennem is felvetődött a nagy kérdés:

- Leosztályozhatnak engem egyáltalán?

A tanév egészét nézve, iskolába alig jártam. Nagyapám azt sugallta, hogy ezt eligazítják a majd a tanárok. Valóban úgy történt.

Évharmad kezdetén az iskola vezetősége elé hivattak. Eszembe jutott, hogy a szabadság mibennünk lakozik és a félelem ellen fel kell lázadnunk, hogy szabadoknak érezhessük magunkat. Ezzel az elgondolással léptem az igazgatóság elé, habár tudtam, hogy sokfelé sűrű a homály, amely az igazságot és őszinteséget fedi. A legrosszabbra gondoltam, mégpedig arra, hogy esetleg nem járhatok többet iskolába. Ez nyugtalanított egy kicsit, inkább mert édesanyám küzdelmét hiusította volna meg, de azért nem keserített el. Felfogtam a beszélgetés tartalmát, pedig a hozzám szóló hangsúlya, hangejtése, hangerőssége cimbalmozott lelkem húrjain. Megértettem, hogy a képesítő vizsgán kell bizonyítanom, mégpedig hét tantárgyból

egyetlen nap alatt. - Igen, köszönöm - szóltam, s indultam is kifele. Felemelt fejjel, úgy távoztam, mint aki számvetést végzett és bízik valami nem egészen megfoghatóban.

Tehát esélyem van. Nehéz lesz, de nem baj.

Osztálytársaim vártak az ajtónál. Négyen is szóltak egyszerre hozzám. Elsuttogták, hogy őket is hívták, mert apjuk a Duna-csatornánál vagy internálótáborban van. Kértek, hogy ha lehetséges lesz, segítsek nekik a vizsgán. Ők nem a tanároktól tartottak, hanem a bizottságtól, mely a kommunista párttól jön és dönt mindenikünk sorsa felett.

Tehát más is fél, gondoltam, de mellbevágott az a tudat, hogy nem ismerem őket. Arcokat nevekkel tévesztek össze és gondjaikban nem osztoztam meg eddig soha, pedig oly sokan élhetnek veszélyben. Kerestem a többiek lelke felé vezető utat, de az bozótos és kacskaringós volt. Megnyugtatott, hogy szomorú történetemről nem faggattak. Küzdelmem a hatalom ellen már csak egyszerű önmarcangolás volt, olyan, mint a fenyvesek nyögése a dühöngő vihar után. Bátorság szállt belém, amikor a fenyvesekre gondoltam.

A szálegyenes fenyők nem hajladoznak, inkább derékban törnek ketté és csak a jajongó szél siratja meg, éppen az, mely kettéroppantotta őket a viharban. Most már éreztem, hogy nem vagyok egyedül. Igen, nőttön-nőtt a tanáraim rokonszenve.

Ez azonban támasznak nem volt elég és az én részemre még megnyugtatásnak is kevés. Én többet akartam, valami mást, és történt aztán egy olyan eset, ami a mindenkitől elhatárolt sorsomba is beleszólt.

21. Végzős diák

Egyik nap, tanítás után, tíz-tizenketten vártak osztálytársaim közül a folyósón. Elállták utamat.

- Kik vagytok? Alig ismerlek. Mit akartok tőlem?

- Semmit - feleltek -, de van egy üres hely a bentlakásban. Költözz hozzánk, ismerj meg, mi mindent elintézünk. Jönnöd kell!

El szerettem volna sietni, de ugyanakkor velük is szerettem volna maradni. Emberi méltóságtól megerősítve megálltam a lépcső legfelső fokán.

- Ha így van, bejövök hozzátok tanulni. A járandóságot majd elintézi édesapám.

A házinénінél ugyanis szűkösen voltunk helydolgában és én bevittem minden holmimat az internátusba. A legjobb ágyat kaptam, de nyugtalan álmaim voltak az első éjszakán, hiszen lefekvés előtt a közösségben úgy éreztem, mint akit támadófegyver és pajzs nélkül a harcállásba vezényeltek.

Másnap már tudtam, hogy meg kell változnom. Magamra öltöttem a vidám, végzős diákélet kedves pózát. És ez odavezetett, hogy már-már reménykedő önmagam lettem. Az volt az érzésem, hogy a fény nem hagyott el és az éjszaka utolsó csillaga hajnalhasadtáig világít.

Maradék reményem szép szülőföldem, Oroszhegy maradt. Igen, ez volt a megtartó erő. Még nem gondoltam, hogy hamarosan mily távol esek tőle.

Az egyre erősödő napfény a nyáreleji természet hangjával ölelkezett és mi tanulás után vagy vasárnaponként bejártuk a város környékét és a közeli falvakba is elmerészkedtünk. Láttam, hogy új leveleket és termést gyöngyöztek a félig elkorhadt fák is, és a harsogó természet titkaiban ígéret rejtőzik. Öt hétig voltam igazi diák. Osztálytársaim azon bánkódtak, hogy csak egyszerű csoportként engedélyezett a párt és kicsengetés napján nem ballaghattunk át a város összes fontos utcáin. Engem ezek nem zavartak. Már az is sok volt nekem, hogy fehér blúzomra matrózgallért gomboltak, hogy mindenikünk fényképe hasonló legyen az iskolai okmányon. A szerény kicsengetési lapra ráírtam én is, hogy „Vadócba rózsát öltök, hogy szebb legyen a föld”.

Amikor kiléptünk a tanítóképző kapuján, hogy merészen mégis körülballagjuk a református templomot és az aprócska teret, észrevettem, hogy édesanyám a járda szélére teszi az átalvetőt és egy csokor bazsarózsával felém tart. Kiléptem a sorból. Anyám könnyezett s mindenik testvérem a háta mögött sorakozott egy-egy szál virággal. A házinénim kezében is virág kókadozott.

Vége lett a ballagásnak s mi búcsúztunk egymástól is. Az elárvult iskola falai már csak az elválás sóhaját lehelték és én éreztem, hogy nagy bizakodással tekintek a végtelen út felé...

A vidámság azért nem hagyott el. Este mi a „bentlakók” 10-15 lejt adtunk össze és elmentünk a vendéglőbe. Kányádi Sándor is ott volt. Valamit rendeltük csekély összegünkért, de nem emlékszem, hogy mit, arra viszont annál inkább, hogy egy képeslapra, mely iskolánkat és környékét ábrázolta, mindenki ráírta: „Utolsó diákestém emlékére”. A lapokat aláírások töltötték tele, szívünket pedig a székelyek édes-bús népdalainak felcsendülése. Majd felzokogott az „Isten veletek cimborák”. Ez volt a hetek óta búcsúzkodó napok betetőzése. Ekkor már sokat ismertem osztálytársaim közül is.

A következő néhány hétköznapot a vizsga követte. Nem volt izgalom, inkább érdekesség. Segíteni is tudtam azoknak, akik erre kértek. Saját magamnak nem készítettem írásbeli feljegyzést, mert minden bele volt vésve az eszembe.

Búcsúzáskor, amikor mindenki hazaindult, csak annyit szóltam, hogy ne feledjétek el azt, akinek a nevét utolsónak, utoljára jegyezték be a naplóba.

22. Az utolsó vakáció

És aztán az utolsó, de nem igaz vakáció következett. A mezei munka mindennap ki a mezőre, a határra küldött. Vártam a kinevezést, pedig nem hittem úgy Isten igazából, hogy megérkezik. Közben felmentünk a havasokba. Kaszáltak a székelyharisnyások minden vadvirágos erdei tisztáson. A kisház lehunyt szemmel még csak nem is leselkedett a járókelőkre, de mielőttünk feltárult a faragott ajtó, nyíltak a zsalugáterek és betódult a halvány fény. Két unokatestvérem is jött segíteni: Gáll Sanyi és Lacika. Két nap eltelte után csak Laci maradt. Amikor a patakontúli tisztáson lekaszált rendeket terítették el, én a házikóban puliszkát főztem rókagombával. A felforralt tejet az ajtó előtti nagy kőre tettem hűlni. Kifele indultam a dobonkával, hogy a forráshoz menjek jéghideg, kristálytiszta vízért. Megrettentem. Két vízisikló két oldalról dugta csípős orrát az édes tejbe. Abban a pillanatban a túloldalról, ahol a fény az árnyakat akarta szétszórni, megszólalt valaki és a százéves fák falainak ütközve a hang inkább felerősödve, mint visszhangként jutott el hozzám, mégpedig ekképp:

- Berta te! Hallod-e? A früstök készen van-e, mert ehek lennénk!

Nagyapám, gondoltam, és földbegyökerezett lábbal, döbbenten álltam, mozdulatlanul.

Dehát édesanyám Berta.... Összetéveszthetett? Néhány perc múlva Domokos és Laci a hátam mögött álltak és nevettek azon, hogy a Lacika tréfája annyira zavarba hozott. Nagyszerű utánzó volt és mókás is. Ők is észrevették a kígyókat. A ciherbe, vagyis a sűrűbe rohantak. Mire a seprűvel eltávolítottam a siklókat, már lélekszakadva rohantak vissza a kiáltással, hogy:

- A medve, a medve! ott van a ciherben!

A fiúk besompolyogtak a házba, én pedig életemben talán utoljára elmentem medvét keresni, de nem hittem igazán, hogy meg is találom. A sűrűben félhomály és csend volt. Hirtelen én is meghallottam az alsó ágak csattogását. A recsegés irányába haladtam a lándzsaként ívelő örökzöld világ mohás, süppedékeny talaján. Egy tehén próbált menekülni előlem. Az ágak végighasították az oldalát. Tudtam, hogy a szomszéd tehene volt.

- Szólnom kell, hogy szabadítsa ki!

Már szaladtam is a régi, ismert ösvényeken, ezüstös harmatú fűben, apró virágok között a szomszédos erdei házba.

A tehenet kiszabadították.

Domokos és Laci várták tőlem a megszégyenítő visszavágót, de az élcelődő kedv már több mint egy éve elhagyott engem.

Délután az illatos, félig száradt szénából apró boglyokat raktunk, hogy másnap, ha felszárad a harmat, ismét felrázzuk.

Volt még időnk mezítláb a mocsárba is menni, hogy játékból kipróbáljuk, meddig is süllyednénk.

- Hamar a patakba mosakodni! - vezényelt Laci.

Mielőtt leszállt volna a hirtelen sötétség, öt egymástól távol eső erdei házacska gerendás falára írtuk fel előkészített ácsceruzával a nevünket és hogy itt jártunk Isten segítségével.

23. A kinevezés

Már a harmadik éjszakát töltöttük az erdei házban. Reggel a kaszásokkal keltem, mert időt akartam nyerni. Valami belső megérzés súgta az átrendeződött időszámítás zavarában is, hogy nemsokára el kell mennem.

Az éjszaka elég rövid volt s reggel úgy tűnt, mintha a lenyugvó nap fénye késlekedés nélkül költözött volna keletre. Egyszerre sárgásvörös csillogásban ragyogtak a fenyőfák. Az árnyukat üldözőbe vette a fény és elvonultak előttem a szívemhez oly közel álló tájak. A tisztásokat beragyogta a nap. Tekintetemmel simogattam a százéves erdőt. Búcsúztam ismét, újra.

Délután meg is jelent az egyik unokatestvérem azzal, hogy siessek, mert fontos üzenet vár otthon. Hazafele indultunk. Töprengéssel kezet fogó reményeimből mitsem tudó fű, fa, virág, mókuska integetett felém.

Besötétedett. A fűben sok-sok szentjánosbogár apró mécsese világított. Egyet a markomba tettem és úgy vittem magammal a késő est parányi világosságát. Feljött a hold s így biztosabb lett járásom az erdei ösvényen. Lefele mindig nehezebb volt az út, mint amikor fordítva minden lépéssel fennebb törtem.

Amikor betoppantam a lakóházba, az édesanyám kezébe egy levelezőlap nagyságú írást láttam. Gyorsan odafutottam és elolvastam. Minden szavát egyszerre jegyeztem meg. Az írás így szólt:

„Az iskola vezetősége értesít, hogy Bihar megyébe helyeztek. Kinevezésed átvétele végett augusztus 20-ig jelentkezned kell az illető megye Tanügyi és Művelődési Osztálynál. Személyi adataidat típuslapra írod. Az iskola titkársága ad további felvilágosítást. Aláírás és pecsét. Váróné, Tomori Viola.”

Tehát igaz! El kell mennem! Szülőföldemet el kell hagynom! Miért? Miért? Úgy éreztem, hogy olykor nehezebb szabadnak lenni, mint rabnak.

Két hét is eltelt az iratok beszerzésével és a személyi lap kitöltésével. A kilincselgetés, a kiútkeresés, a remény és a reménytelenség két hete volt. De nehéz volt önéletrajzot írni! Egész valóm fenyőnyögés volt a jajongó létben.

És elindult velem a vonat. Két kicsi útitáskámban lapultak a ruháim és egyetlen énekes könyv. Induláskor édesapám a kezembe nyomott 100 lejt. Ez volt elindulásom alaptőkéje. Nagyváradon nehezen leltem meg a Tanügyi osztályt. Hősies, bizakodó tekintetet akartam magamra ölteni. A magas épület nagy ajtaja előtt hirtelen az öröm lángja melegített fel, s eltűnt a meg sem született hősiességem. Cs. Hajnal és O. Rózsika várakozott a bejáratnál. Összeölelkeztünk, mosolyogtunk, de szemeinkből kicsordult a harmatszem gyöngye is. Elszomorodtunk, mert rájöttünk vándorszékely önmagunk siralmas helyzetére, éreztük hogy mi számkivetettek vagyunk. Minket messzire küldtek szülőföldünktől. Én megbélyegzett diák voltam, Hajni pedig egy unitárius üldözött pap lánya. Rózsika apja a Duna-csatorna büntető táborában épít, s közben őt rombolja az óriási messzeség.

Csak az vigasztalt, hogy egy cédulára felírtuk: „Szeptember 3. vasárnapján Hajnival találkozunk.” Elrejtettem az apró feljegyzést. Ez volt az egyedüli biztos pont a végtelennek tűnő rónában, mely nem ölelt körül, mint a dombok és a hegyek, hanem szétterült tagokkal feküdt, elfoglalva a területet a láthatárig.

24. Az új tanítónéni

Sárgászöldben ragyogott a határ. Én megtaláltam a dűlőutat és elindultam. A távolban zöld lombok tavából villant elő a fehér torony. A hőségben a fonnyadt tengeritáblák integettek, talán köszöntöttek is valamilyen mozdulattal, de én nem vettem észre a csöppnyi rezzenést. Már a tarlót néztem. Felzúgott egy cséplőgép monoton hangja és hirtelen megkondult a harang. Éreztem, hogy a kongás a végtelennek tűnő múltból jön és a titokzatos jövőbe visz. Megálltam és a harangzúgást hallgattam. Egy csenevész akácfa keskeny árnyéka védett a tűző naptól.

Gyermekzsivaj törte meg a harangszó ünnepélyes kongását. Öt kis mezítlábos, napégette arcú, napszítta hajú gyermek állt meg tisztes távolban tőlem. Egy feketeszemű kislány szólalt meg:

- Az új tanítónéni?

Még bólintani is alig volt erőm, mert tudtam, hogy ez a megszólítás az oly nagyszerűnek és fennköltnek hitt pályám alapköve. Vagy már lépcsőfoka? Arra gondoltam, hogy ezeknek a gyermekeknek önmagamból is a legnemesebbet kell adnom. Közelebb léptem hozzájuk és ők csacsogni kezdtek anyanyelvemen, de egy csodálatos alföldi tájszólással. A fülnek szokatlan volt, de a léleknek nagyszerű.

- Csak holnapra vagy holnaputánra vártuk. Azért nem mentünk az állomásra, mi huszonketten, minden tanuló egyszerre - zengtek öten egyhangon. Tehát összesen ennyi gyermekem lesz, négy osztályra tagolva, osztatlan iskolában! Szétnéztem még az alföldi világban. Petőfi sorai törtek elő értelmem mélyéről:

„Lenn, az alföld tengersík vidéken
Ott vagyok hon, ott az én világom.”

Jaj, de ez nem az én helyem! Én a Kárpátok vadregényes tájáról jövök! Erős gyökér húz oda, vissza. Dehát hol vagyok, hol leszek otthon? Ez a sors titka volt még akkor.

Közben a szérűhöz értünk. Zúgott a gép, teltek a zsákok, nőttek a kazlak. Az erősebbek mégis közelebb jöttek és köszöntöttek:

- Isten hozta, tanítónéni!

E szavakra még a hamvaimban veszni akaró élet is megújulna, gondoltam és máris ismerős volt az ismeretlen. Lovas Jóska bemutatkozott és kezébe vette csomagjaimat.

- Hazamegyünk hozzánk s ott elmaradhat éjszakára is... Oszt vannak nekem lánytestvéreim is. Margit és Erzsike. Most Erzsike van otthon - közölte megnyugtatóan.

Az egyszerű, tiszta szavak erejét mérlegeltem. Közben beértünk a faluba. A takaros, fehér, nádfedeles házak köré akácfák emelték fel védőkarjaikat. Következő észrevételem az volt, hogy csendes, békés faluba vetődtem. Ma is látom a széles főutcát, mindkét szélén gyepszőnyeggel s az érdekes sikátorokat. Az iskola a templom mellett volt, de én először a templomot vettem szemügyre nagy meglepetéssel: a templomnak nem volt tornya.

- A háború tette tönkre - magyarázta Lovas Jóska... - A harangot fedett szerkezetre emelték, ideiglenesen...

- Úristen, én a nemlétező tornyot láttam, vagy éppen a harangszó irányában igazodtam? - A képzettársítás okát kutattam, de csak e kétsoros kis szólam lehetett a kiváltó ok:

„Kicsiny falucska tornya integet,
Várnak rám már csöppnyi gyerekek”

Mindez igaz, csak a torony nem. Néhány perc múlva áhítattal léptem be az iskola csendes udvarába. Fejet hajtottam a tanterem zárt ajtaja előtt, s láttam, hogy a délutáni napfényben csillogó ablakok felém hunyorognak.

Lovas Jóskáék közel laktak. A gyermekkíséret elmaradt, s mi az udvarról az ambitusra, majd pedig a házba léptünk.

A régi búboskemence új volt nekem. Mintha vendégséget vártak volna: piroslott a friss lángos és a kerek cipó is félóra múlva az asztalon kínálgatta magát.

Különös volt a frissen sikált földes szoba és a vertfalu ház, melyet nád- vagy szalmafedél tetőzött. Az otthoni faházak zsindelytetejéről beszéltem, majd szüleimről és testvéreimről.

A nagymama hófehérre meszelt oldalszobájában kaptam szállást. Megszámláltam a sarkokat és mégis álomtalan álomba zúdultam. Reggelre végleg helyet találtak nekem a szomszédban, Lovas Erzsi néninél, aki egymaga volt házának gazdája és szolgája. Szótlanul fogadott, de én sem voltam beszédes. Nem csomagoltam ki, hanem az iskolába siettem.

25. Az iskola

Kicsi tanterem, háromlábú tábla és kétsornyi padsor fogadott. Leültem életemben először a katedra mellé és oldalt a sarokba megpillantottam a harmóniumot. Csukott fedelén az árnyék a fénnyel űzte gyermeteg játékát. Odaléptem és ujjaim alatt felzendült hogy: „Erős várunk nekünk az Isten és fegyverünk ellenség ellen.” Aztán olyan dolog történt, mintha előre küldte volna a tél a tavaszt, olyan furcsán hogy a nyárvégi hőségbe kikelet üdesége vegyüljön. A harmóniumszóra a terembe özönlött tizenhat gyerek. Felálltam, emelt fővel, nyitott szívvel, félelem és szorongás nélkül, boldogan. Ezt az egyet meg tudtam őrizni zaklatottságban is oly nagyszerű tanítói pályám minden szakaszában. Én köszöntem nekik, ők pedig kórusban visszaénekeltek hogy „Jó napot kívánok”.

- Üljetek le! A nevem Nagy Margit. Ezután együtt tanulunk - közöltem.

Csodálkozás volt a kék, barna, fekete szemek csillogásában.

- Mi azt hittük, tanítani jött, nem tanulni!

Aztán segítettek elrendezni a szekrényt és oldott hangulat költözött közénk. Másnap kézenfogva hozták a hat leendő elsőst és én föléjük hajoltam, „hogy úgy magasodjak”. A régi tanítótól átvettem az irattárt és a kis iskolai könyvtárt. A gyermekek várták a szépet, a jót, újat, ott állva mellettem, végig.

A szeptemberben immár ismerősként találkoztunk újra. Nem gondoltam én egy büszke szép iskolára, hiszen egy egész falu gyermeke több volt mindennél. Ők a szívemig tudtak kapaszkodni. A tanítás nem tűnt nehéznek és a kölcsönös vonzódásnak, tiszteletnek és szeretetnek megvolt a maga helye.

Jaj, de ki gondolt arra, hogy friss diplomával, jártasság és utasítás nélkül lehet-e irattárt kezelni, fizetési státuszt készíteni, tüzelőről és más kellékekről gondoskodni?

Az én kis osztályom Paptamásihoz tartozott. A Paptamási igazgatója és néhány tanerője megpróbált eligazítani a megfelelő eljárások tömkelegében. Hajni és Rózsika fiatalos lendülettel tervezték a művelődési élet felújítását találkozásunk idején. Lovas Erzsike és Teréz, utolsó éves tanítóképzős igaz barátsággal, a környezet ismerőseiként fogták meg kezemet a hosszú út kezdetén.

- Istenem, köszönöm, hogy a feladatok mellé erőt és segítőtársakat is adtál - rebegtem hálatelt szívvel esténként.

Hittem ismét abban, hogy elmúltak a kínos rettenetek és valami új, talán jobb kezdődik. Tervek láza fűtött: énekkart, tánc- és színjátszó csoportot szerveztem. Semmi sem tűnt pusztába kiáltott szónak, de új veszély leselkedett rám, fokozatosan kerítve engem karmaiba. Naponta néztek be pártaktivisták, megsértve a tanterem szent méltóságát.

26. A pártaktivista

Őszeleji délután volt, amikor egy fiatal pártaktivista nyitott be. A harmóniumnál talált, az otthonról hozott fellapozott énekeskönyvvel. Régi, értékes, használható könyv volt. Sűrű fekete tussal vastagon húztam át még odahaza azokat az énekeket, amelyeknek szövege és dallama sérthette az új rendszer embereinek érzékeny hallását.

- Jó napot - mondta félvállról és felmarkolta a könyvet. - Mi ez?

Nem szóltam, nem is mutattam ijedelmet, nem is sírtam, hiszen a könnyhullatás nem olt tüzet.

A férfi a könyv fekete tussal bemázolt oldalait az ablaküveghez illesztgette és kiolvasta, hogy „Elfogyott a regimentje” meg „Százados úr seja haj”.

- Ki ön és mit akar? - kérdeztem.

Nem válaszolt, hanem sokatmondó mozdulattal és győzelmes tekintettel helyezte a könyvet fenyegetően fekete táskájába és köszönés nélkül távozott. Már rájöttem, hogy szekus és a többi aktivisták is állambiztonságiak voltak.

Mennyi megszégyenítően hamis látszat, gondoltam eltűnődve és tudtam hogy folytatás lesz. Másnap vasárnap volt. Bementem az iskolába, hogy a hétfői leckét előkészítsem. Gépkocsi állt meg a kapunál. Egy férfi jelent meg a nyitott ajtó küszöbén és beszólt:

- Siessen, velünk kell jönnie!

- Kivel, hová?

Elővette igazolványát. Én pedig szó nélkül követtem, nem tehettem mást. Bevittek a váradi szekura. Több irodán áthaladtunk és az egyikben rám vártak ketten is. Az asztalon volt az énekeskönyvem...

Ismét felírták a személyi adataimat. Egyikük felemelte a könyvet:

- A magáé?

- Igen - válaszoltam.

- Miért használ államellenes könyveket?

- Népdalok, régi magyar népdalok vannak benne.

- És ezek a katona dalok... - egészítette ki, az ablaküveg fényénél betűzgetve.

Jegyzőkönyvet vettek fel és én aláírtam. Államellenes népdaloknak titulálták a könyv tartalmát.

- Ilyen népdalokról még eddig nem hallottam - tettem hozzá.

Rámordított, de már nem törődtem, pedig kissé remegett a keblem. Életemen már úgyis folt esett és a viaskodó létben a szabadság sem édes. Már nem is értettem a kioktatás lényegét. Eszembe jutott a felfüggesztett büntetésem. Rájöttem a jelentőségére és sejtettem a letartóztatást.

Végül is a könyvet bűnjelként megtartották és este, fenyegetések közepette kísértek a kapuig, azzal az ígérettel, hogy még behoznak. Be is vittek, sok ideig minden vasárnap.

Vonattal tértem vissza a faluba. Az eset az én mély, fájdalmas, rejtett titkom maradt. Tanítványaim és falu ifjai annyit vettek észre, hogy a harmónium elnémult. Különös érzés vett hatalmába, de nem engedtem, hogy ködbe vesszen a hitem és az életem. Nem volt ember, akinek elmondhattam volna. Rájöttem, hogy a nyelv a gondolatok, a vívódások el nem mondását is nagyon jól szolgálja.

27. Édesapám megbetegedett

November elején rossz hírt kaptam otthonról. - Apád betegeskedik - írta édesanyám. - Ha teheted, jöjj haza egy-két napra.

Nem gondoltam volna, hogy az osztályomat valakire rábízom, de mégis megtörtént. Teréz, a tanítóképzős drága kislány elvállalta szombatra. Pénteken indultam és szombaton délelőtt otthon voltam... Édesapám a hegyre ment tűzifáért. Késő délután jött haza. Lefogyott és erőtlennek, lehangoltnak látszott.

- Mi baja van, édesapám? - tudakolóztam.

- Tudod, a testvéred, Domokos miatt aggódom. Áttették munkaszolgálatos katonának. Valahol Resita környékén van szegény.

Meglepett a hír, mert tudtam, hogy határőr katona a jugoszláv határnál. Megtudtam, hogy valaki átszökött a határon és az ő szolgálatára időzítették a határátlépést. Ráadásul a mi családi hátterünk sem volt politikailag megbízható.

A húgom Erzsike is beteg volt már akkor, láthatóan beteg, de még dolgozott.

Az én fájdalmamnak nem volt már helye, túl sok volt otthon az összegyűlt baj.

- De mindent ki lehet bírni - mondta édesapám hirtelen.

- És édesapám hogy van egészségileg?

- Fáj a gyomra és fáradékony - vette át a szót édesanyám.

- Voltak orvosnál?

- Ó, dehogy, hogy képzeled? Egy kis hasfájással nem megyek orvoshoz.

Mégis bevittük a kórházba másnap, vasárnap reggel. Az ügyeletes orvos megnézte és azt mondta, hogy valószínűleg gyomorfekély. Kezelni fogják és felerősítik hamarosan...

Vonatra ültem, hogy hétfőn reggel az iskolában legyek.

Édesapám egyszerű életére, erkölcsi tartására, tisztességére, végtelen jóságára gondoltam.

Ezután is megzavarták avatatlan emberek a tanítást, de ez már kevésbé izgatott. A sokszoros baj okozta sajogás aggodalommá gyengült. Bíztam abban mégis, hogy apám edzett szervezete legyőzi a betegséget.

Munkám eredményessége nagyon kevésnek tűnt aggódó nyugtalanságom fokozódó örvényében. A vakációt jobban vártam, mint diákkoromban.

December 20-án indultam ismét haza. Édesapám otthon volt, de láttam: gyenge és állapota rosszabbodott. Felkelt és felöltözött minden nap, de a beszéd is fárasztotta. A fájdalmat olyan szűkszavúan tűrte, mint addigi életének keserűségeit. Édesanyám a mi segítségünkkel vette át a munka nehezét.

Ha az istálló felé indultunk, édesapám figyelmeztetett:

- A lovakat, a lovakat lássák el jól!

Mindenben a kedvét kerestük, de ő már csak sajnálkozásunkat látta. Mindannyian éreztük, hogy elkéstünk, de erről nem ejtettünk szót. Január 12-én újra bevittük a korházba. Nyugtalanul vártuk a vizsgálatok eredményeit. A főorvos megmondta, hogy operálni kell. Vérre és gyógyszerre van szüksége ahhoz, hogy kibírja a műtétet.

Szívdobogva vártam a híreket otthonról. Január utolsó napján műtötték meg édesapámat. Egy hét múlva érkezett az Erzsike levele. Gyomorrákja van előrehaladott állapotban. Még a kórházban van és nagyon várja a távollevő gyermekeit.

Közben én is átestem egy vakbélműtéten. Orvosi bizonyítvánnyal a zsebemben, alig-alig beheggedt sebbel ismét útrakeltem. Értelmem azt diktálta, hogy édesapám halálos kórban szenved, de szívem azt sugallta, hogy ez lehetetlen. Hátha felépül? Lesz talán, aki hamarosan megtalálja a gyógyszert és a gyógymódot.

Március 3-án értem Székelyudvarhelyre.

Az orvos szavai igazak voltak, de könyörteleneknek tűntek. - Már a beleket is megtámadta, ne áltassák magukat, nincs mentség. Két hónapot élhet még. Haza is vihetik. Sajnálom, ez van...

Szemem előtt elsötétült a világ. Mérhetetlen bánat szorongatott kívül-belül. Úgy éreztem, hogy saját életemet adnám cserébe az övéért, de a nagy könyvek törvénye nem adta meg ezt a jogot nekünk.

Beléptem a kórterembe, s ágya előtt állva belül sírtam, kívül pedig hihetetlen módon mosolyogtam.

- Hát megjöttél? drága leánykám.

- Igen, édesapám.

- Meddig maradsz?

- Talán húsz, huszonegy napig. Sikerült elintéznem.

Dehogyis szólhattam akkor az én jelentéktelen műtétemről.

- Na, és mit mondott az orvos? A betegektől tudom, hogy már beszéltél vele.

- Jól sikerült a műtét, de türelmesek kell legyünk, mert a gyógyulás hosszadalmas lehet.

Kétkedve nézett rám. Amikor közel húzódtam hozzá, megsúgta a nagy rejtegetett titkát:

- Azt hiszem, hogy csak felvágták ezt a vékony bőrt itt - s a sebtapasszal letakart gyomrára mutatott. - Ennél többet nem tehettek. Érzem a halál közeledtét, de ezt meg ne tudják a többiek otthon. Anyád bízik, nem bírná elviselni, de mi ketten mindent kibírtunk. Kibírjuk ezt is.

Mintegy bocsánatkérően tette hozzá, hogy ezt is el kellett mondania valakinek.

- Édesapám, bízzunk mi is! Megsegít az Isten.

- Jó, próbálkozzunk, de...

Elfordult, hogy könnyeit letörölje. Én is.

Aznap derekaljas szekérben vittük haza. Néha felült, a lovak megálltak és ő bejárta tekintetével a jólismert vidéket.

Másnapra megjött Domokos is. Édesanyám nagyhatalmú kitartása még a munkaszolgálatból is hazaparancsolta őt is egy pár napra.

Én híven őriztem a kétoldalról jövő titkot, hiszen tartalmukban megegyeztek... csak a forma volt más.

Domokos búslakodott a nehéz és hosszú munkaszolgálat miatt. Édesapám nem érthetett egyet vele, mert az ünneplő ruháját kérte. Segítettem felöltözni. Roskatag testén is oly szép volt az ősi viselet, hogy hirtelen mindnyájan egészségesnek véltük. Én zárt titkaim gyenge szálait kezdtem félteni, de ő megszólalt:

- Domokos, fiam, hidd el, a munkaszolgálatot is ki lehet bírni. Én a mélységes sötét bányát is vállalnám abban a reményben, hogy élek és majd egyszer talán jobb lesz.

Elhallgatott. Én kiszaladtam a házból, hogy a zokogást ne vegyék észre.

Jaj, hát édesapám ennyire szerette nyomorúságos életét? Igen, leckét is adott nekünk halálos betegen az élet mérhetetlen értékéről. Hogyan adhatnám oda neki hátralévő éveimnek felét? Legalább a felét!

Olyan csodálatraméltó feszültség telepedett közénk, melyet addig még nem éreztem. Lelkünkben pattanásig feszült a húr. Fel kellett oldani a hangulatot.

Hirtelen azt mondtam, hogy az élet a csillagokkal lehet rokonságban, talán sógorságban is. Édesapám rámmosolyodott és így szólt:

- Emlékszem, amikor azt is mondtad, hogy felhőtlen, csendes éjszakákon zenélnek a csillagok.

- Igen, igen, az akkor volt, amikor Kepler életét és munkásságát tanulmányoztam.

- Ez igaz lehet - mondta és lehalkultak a szavai.

Mindannyian ráfigyeltünk. A morfium hatása döntötte kábulatba.

Három nap múlva Domokos elment, sorsában megnyugodva. Én pedig alig mozdultam el apám ágyától. Néha rávettem, hogy régi székely dalokat énekeljen. Olyankor úgy tűnt, hogy jobban van.

Már elolvadt a hó és nyomdok is volt a főút kaviccsal behintett jobboldalán. A nagynénémhez mentem. Ő hozta el a városból az új gyógyszert. Morfium volt az is, de nem por, hanem csepp formájában. A port már édesapám nem akarta bevenni. A cseppeket új gyógyszer formájában akartuk neki bemutatni.

Ki sem léptem még a kapujukon, mikor erős motorzúgásra figyeltünk fel.

28. Kovács Sándort megtalálták

- A szekusok! - mondta Vilma néni.

Mire észrevettük volna, a fegyveresek lezárták a falu ki- és bevezető útjait. A nap pontos dátumát a rémület kavarta össze emlékezetemben.

Hazafele szaladtam. Már édesapám is tudta a hírt.

- Siess fiam, menj innen, tűnj el gyorsan!

- És édesapám?

- Engem már nem keresnek. A jelentkező cédulákat is elvették. Te ne félj miattam, de tűnj el, hátha a régieket is előveszik.

A faluból kijutni oly lehetetlen volt, mint bejutni is. Rájöttem, hogy nem menekülhetek. Ettől a lelki egyensúlyom visszatért. Nem féltettem már önmagamat sem.

A faluban viszont felborult a nyugalom. Az utcára sereglő embereket néztem. Talán az egymáshoz való közelség űzte el a vad félelmüket, de csak suttogva beszéltek:

- Kovács Sándort megtalálták! Nagy baj van a Kovács Lászlóéknál.

A bátrabbak feléjük indultak. Engem is arra sodort a megrémült tömeg áradata. Nyitva volt a nagy kapu, így mindent láttunk és a festetlen deszkakerítésen át mindent hallottunk. Ez a félnyilvánosság is a megfélemlítést szolgálta. Szekus egység járt-kelt, nézelődött, kutatott az udvaron. Éreztem a mellettem állók remegését, fojtott zokogását. Az állambiztonságiak erős, szilárd hatalma csendet vezényelt. Csendet kért a kegyelet is, de ez a dörgő hangú szekusokra nem vonatkozott. Durván rángatták ki Kovács Lászlóné keresztanyámat a házból és az udvar közepe felé toloncolták. Keresztapám a lépcső mellett magábaroskadt.

- Hol a fia? Hol rejtegeti a bűnözőt? - ordított egy szekus keresztanyámra.

Elszántan, konokul hallgatott. Arca és még mindig délceg tartása kőbálványnak tűnt mozdulatlansága miatt.

A körülötte állók ismét topogtak, az érzelmek pedig felkorbácsolódtak. Valahonnan előrángattak egy gyengeelméjű, középkorú, falunkbeli embert.

- Mutasd hol van! - parancsolta a szekus tiszt.

- Ott, ott - dadogta és a csűr deszkapadlója felé mutatott. - Arra van a koporsó a deszkák alatt. Meghalt és eltemették.

Nem értettünk mindent, de azt igen, hogy ez az ember látta és valakinek elmondta. Elárulták! De nem életében, hanem holtában.

- Na, most mondja, hol van a fia? - förmedtek rá ismét Kovács Lászlónéra.

Mementóként állt az udvaron az öreg székely anya, az igaz édesanya mementójaként.

Csak pár perc múlva szólalt meg, halottat sirató búbánattal, de érthetően, hangosan.

- Meghalt Kovács Sándor. Rab volt ő ebben a szülőházban. Megszúrta a szénahányó vasvilla a lábát, vérmérgezést kapott. Meg kellett volna mentenem, de jaj, nem mertem orvosért szaladni és reméltem, hogy meggyógyul. Őt féltettem a börtöntől és örökre elvitte a halál.

Könnyes lett szemünk, de a lelkünk sírt igazi gyásszal. Az udvarról már csak annyit hallottunk:

- Nem kell már neki sem orvos, sem orvosság. A bujdosásból a halálba ment. Jaj, ne zavarjátok, hagyjátok őt pihenni!

Az anya elájult, az apa magábaroskadt. A nézelődőket elparancsolták a környékről. A csűr alatti sírgödörből kivették a koporsót. Valamivel később levitték a temetőbe harangszó, pap, gyászkíséret, szenteltvíz és virág nélkül. Minden házban viszont csendben imádkoztak.

Néhányan a régi fejfák és bokrok mögül lesték a szertartás nélküli temetést és titokban gyászoltak.

Az udvaron keresztanyám magához tért. Amikor észrevette hogy a férjét, Kovács Lászlót faggatják, felkiáltott:

- Nem, nem, az apja nem hibás, én egyedül rejtettem a fiamat!

És azonnal elvitték az állambiztonságiak.

A hír megkövesedett döbbenetként terült a falura. A plébános titokban megszentelte a sírt és gyászmisét celebrált Kovács Sándor lelkiüdvéért. Mindenki tudta, hogy a reggeli, déli és esti harangszó egy hétig érte zokog.

A többit már Kovács néni lánya mesélte nekem. Csíkszeredában volt a tárgyalás. Akkor már ott is működött a katonabíróság. Az ügyész szavai nem érték felkészületlenül. Rendszerellenes bűnös rejtegetésével vádolták Kovács nénit, amivel az államrendet sértette meg.

- Nem volt bűnös, a fiam volt - szólt a mindenkori anyák természetes egyszerűségével. - És meghalt, nem vétett sem Isten, sem ember ellen.

- Mi vezette a bűncselekmény elkövetésére?

- Van-e vagy volt-e maguknak anyjuk? - válaszolt a kérdésre kérdéssel.

Aztán el kellett mondania mindent. Nem tagadott semmit.

- Otthon keresett menedéket szegény fiam, Sándor. Míg napvilág volt az odorban húzódott meg. Le-lejövögetett a csűrbe, mert kúrálta az állatokat. Éjszakára bejött a házba és én úgy ügyeltem álmai fölött, mint gyerekkorában. Figyeltem a kutya ugatását és az éjszaka gyanús jeleit. Nem is volt baj, meddig beteg nem lett. Ó, szegény fiam, mennyire akart élni!

Amikor öt évre ítélték, Kovács néni akkor is azt mondta:

- Csak a fiamat akartam megvédeni.

És kibírta a fogság nehéz éveit, de szabadulása után hamarosan ő is beköltözött az oroszhegyi temetőbe.

- Székely sors - mondták többen is és siratta az egész falu.

29. Az elfogadhatatlan

Eközben nálunk, otthon is el kellett fogadni az elfogadhatatlant. Március örvénylő havában édesapám már nagybeteg volt és én mégis visszamentem tanítani, nem tehettem mást.

Elhagyott a félelem, a dac, és velem maradt a folytonos szorongó aggódás. Erzsike kétnaponként írt. Telesírta a lapokat, én pedig az éjszakákat.

Április huszadika körül éreztem meg, hogy sietnem kell, mennem kell haza. Az édesapámnak címzett levelet előreküldtem, de nem hittem még akkor sem, hogy az utolsót postáztam neki. Megírtam, hogy hamarosan érkezek én is.

Nem rohantam eléggé. Elkéstem. Április 24-én, Szent György napján délelőtt elhunyt. Kétszer olvasták végig a levelemet ágya előtt, mert tekintetével ezt kérte a haldokló apám.

Elment, nem várhatott tovább. Sietnie kellett, mint életében mindig.

Délután érkeztem. Már csak a hihetetlenül fájdalmas „nincs többé” fogadott.

Egy sírhalommal ismét több lett az otthoni sírkertben.

Édesapám helyét nem tudta betölteni semmi. Nagyapám mellett keresett ő is szállást a szívemben.

A rémületek és temetések emlékeit csak nagyon lassan oldozta fel az idő.

Visszavárt az iskola. Édesanyám szegény egyedül gazdálkodott, mert munkaszolgálatos fia sáncot ásott valahol.

Erzsikét elvittem a nagyváradi kórházba, hátgerinc műtétre. Irénke maradt otthon mindenesnek.

Ismét hittem abban, hogy a kínok, bajok, rettenetek elmúlnak és felderül a hajnal. Életem első fejezete ezzel a hittel zárult és ez mindig megtartó erőként emelt fel a legnehezebb napokban is. A jövő mindig megtelt várakozással és reménnyel állt előttem, de közben a múló időt mérő kalendárium letépett lapjai máglyát raktak mögöttem.

Így évült múlttá a régi jövő.

Ezen sorok immár azoknak szólnak, akik bátrak voltak és itthon maradtak.

„Vigyázzatok ránk galagonyabokrok,
borókaágak, gyapjas jegenyék.
Hogy ne legyünk földönfutók, se foglyok
Hogy hitünket-vérünket ne vegyék.
Vigyázz ránk égbolt, magasságos Isten.
Akaratunk, erőnk nem végtelen. Szülőföldünk ez.
Benned bízunk Isten, hogy életet, nem pusztulást teremt.”

Vass Csilla 1997-es kicsengetési lapjából.